

Διάλογοι για την Ψυχανάλυση

Έκδοση της Ελληνικής Εταιρείας
Ψυχανάλυσης και Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας

Περίοδος Α' τεύχος 11. Σεπτέμβριος 2020

ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ & ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ: ΣΕ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΔΥΝΗΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Σημείωμα της σύνταξης • Αβέβαιοι καιροί. **J. Flores** • Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στην «Ψυχοδυναμική Ψυχοθεραπεία σε Ιατρικά Πλαίσια». **M. Κοκκώση** • Ψυχαναλυτική Ψυχοθεραπεία στην κοινότητα της Θεσσαλονίκης. **N. Μούτσιανου – Γρ. Μανιαδάκης** • Μαθήματα Ευαισθητοποίησης στην Ψυχαναλυτική Σκέψη. **Τζ. Σουμάκη** • Γράμμα προς τους Συναδέλφους **Τζ. Σουμάκη** • XVI Συμπόσιο – Συμπεράσματα. **Δ. Ρήγας** • Από την υστερία στη μελαγχολία, τα πολλαπλά πρόσωπα του θηλυκού - **Catherine Chabert** • Τα αδέλφια και η καταπίεση των γυναικών: Εργασία εν προόδω - **Juliet Mitchell** • Μαθητεία κοντά στον Παναγιώτη Σακελληρόπουλο - Ψυχαναλυτική Ψυχοθεραπεία Ψυχώσεων. **Γ. Χατζησταυράκης** • Αποχωρισμοί - Αποχαιρετισμοί: Για την Αθηνά Αλεξανδρή **Χ. Καραμανωλάκη** / Η ενοχή (απόσπασμα). **Α. Αλεξανδρή** / Βιβλιογραφία Αθηνάς Αλεξανδρή **Γ. Χαλικιά** / Ηλίας Λιακόπουλος. **Κλήμης Ναυρίδης** • Εισαγωγικό Ψυχαναλυτικό Σεμινάριο • Το Όνειρο σήμερα. **Κ. Εμμανουηλίδης** • Όψεις του μαζοχισμού **Στ. Τουρνής** • Παρουσίαση βιβλίων: Μαρίλια Αϊζενστάιν **Επιθυμία, Πόνος, Σκέψη. Γ. Χαλικιά** / Sigmund Freud **Μια σύνοψη της ψυχανάλυσης. Μ. Δεδούλη, Ν. Παναγιωτοπούλου** • XXI Διεθνές Φόρουμ Ψυχανάλυσης. **Γρ. Μανιαδάκης.**

Σημείωμα της Σύνταξης

Ο δυνητικός χώρος αποτελεί μια ενδιάμεση περιοχή εμπειρίας μεταξύ φαντασίας και πραγματικότητας, όπου ανήκουν το παιχνίδι, η δημιουργικότητα, τα μεταβατικά φαινόμενα, καθώς και η ηλεγόμενη πολιτισμική εμπειρία. Για τον Winnicott που επινόησε τον όρο, η αληθινή επικοινωνία συμβαίνει στην περιοχή όπου συμπνίπτον οι δυνητικοί χώροι. Το πιο πάνω σχήμα βέβαια μπορεί να αφορά όχι μόνο τον ατομικό ψυχισμό, αλλά και τη μεγάλη κοινωνική ομάδα με τις υπό-ομάδες της, καθώς και τους θεσμούς, να χαρακτηρίζει τη διαλεκτική των μεταξύ τους σχέσεων.

Το ανά χείρας τεύχος των Διαλόγων βρισκόταν στο τυπογραφείο όταν η πανδημία του κορωνοϊού άλλαξε ταχύτητα και ριζικά την κοινωνική ζωή και την καθημερινότητα που έπρεπε τώρα να οργανωθεί, σε συνθήκες εύλογου φόβου, γύρω από την προφύλαξη από τον σοβαρό επιδημιολογικό κίνδυνο και την κοινωνική αποστασιοποίηση. Και αυτό επέβαλλε στους ψυχαναλυτές ένα δύσκολο έργο: αφενός την προφύλαξη της δικής τους υγείας καθώς και εκείνης των θεραπευομένων τους· αφετέρου την αναζήτηση του πλαισίου που θα επέτρεπε τη διατήρηση των δυνητικών χώρων των ψυχαναλυτικών θεραπειών και της λειτουργίας των ψυχαναλυτικών θεσμών, καθώς και του ψυχαναλυτικού σκέπτεσθαι. Στα ζητήματα που έθεσε η πανδημία, με έμφαση στον κίνδυνο της επικράτησης του φόβου του άλλου, αναφέρεται το μήνυμα του Juan Flores, γενικού γραμματέα της IFPS.

Όπως σημειώνουμε και πιο πάνω, το τεύχος αυτό επιχειρεί να αναφερθεί στη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο χώρο της ψυχανάλυσης, ως θεωρίας και ως πρακτικής και εκείνον της ψυχικής υγείας στον τόπο μας. Η αναζήτηση της διαλεκτικής σύνθεσης θα ευδοωθεί στον δυνητικό χώρο μιας κοινής πολιτισμικής εμπειρίας, όπως, π.χ., η εκπαίδευση, ή η από κοινού προσέγγιση μιας θεραπευτικής πρακτικής και κουλτούρας. Ήδη σε προηγούμενα τεύχη αναφερθήκαμε στην παρουσία της ψυχανάλυσης στους ελληνικούς κλινικούς θεσμούς. Εδώ, μέσα από αναφορά πολλών περιπτώσεων, εντός και εκτός Αθηνών, επιχειρούμε να δώσουμε μια ευρύτερη εικόνα των προσπαθειών για τη δημιουργία περιοχών δημιουργικής συνάντησης των δυο χώρων: Στην αναγκαιότητα, την εσωτερική λογική και τα χαρακτηριστικά τέτοιων συναντήσεων αναφέρονται τα κείμενα της Τζένης Σουμάκη (για το Σεμινάριο ευαισθητοποίησης στην ψυχαναλυτική σκέψη – στο Νοσοκομείο Ευαγγελισμός) και της Μαρίας Κοκκώση (σχετικά με το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών του ΕΚΠΑ για την Ψυχοδυναμική Ψυχοθεραπεία σε Ιατρικά Πλάισια, που ήδη διανύει τον δεύτερο κύκλο του). Στην ιστορία και τους κύριους άξονες της συνάντησης της ψυχαναλυτικής θεραπευτικής πρακτικής με την κοινότητα της Θεσσαλονίκης στο πλαίσιο ενός δημόσιου φορέα (ΕΚΕΨΥΕ) αναφέρεται η συνέντευξη που δίνει η Αναστασία Μούτσιανου στον Γρηγόρη Μανιαδάκη. Στις δυσχέρειες στη συγκρότηση ενός χώρου διαλόγου εστιάζει η επιστολή της Τζένης Σουμάκη. Στο έργο του Παναγιώτη Σακελληρόπουλου, πρωτοπόρου στη διαμόρφωση ενός ευρύτατου πεδίου συνάντησης της ψυχανάλυσης με την αυτόχθονα ψυχιατρική πραγματικότητα αναφέρεται το κείμενο του Γιώργου Χατζησταυράκη.

Αυτό το τεύχος είναι και ένας χώρος αποχαιρετισμού: Καταρχήν στην Αθηνά Αλεξανδρή, που έφυγε από τη ζωή τον Αύγουστο του 2019, ιδρυτικό μέλος της ΕΕΨΨ, μια ψυχαναλύτρια με απροσμέτρητη προσφορά στη διαμόρφωση της ψυχανάλυσης ως κλινικής και θεραπευτικής δραστηριότητας στην Ελλάδα, μέσα από το θεραπευτικό, εποπτικό, διδακτικό, συγγραφικό και θεσμικό της έργο. Εκτός από ένα κείμενο αποχαιρετισμού, από την Πρόεδρο της ΕΕΨΨ Χαρά Καραμανωλάκη, στο τεύχος αυτό δημοσιεύεται και ένα απόσπασμα του κειμένου της Αθηνάς Αλεξανδρή «Η Ενοχή», καθώς και συνοπτική εργογραφία της (από τη Γεωργία Χαλικιά). Αποχαιρετούμε ακόμα και τον Ηλία Λιακόπουλο, διδάσκοντα αναλυτή και ένα από τα πρώτα μέλη της ΕΕΨΨ, που έφυγε από τη ζωή τον Ιανουάριο (σχετικό σημείωμα από τον Κλήμη Ναυρίδη).

Στο ανά χείρας τεύχος υπάρχει ακόμα μια αποτίμηση του Συμποσίου της ΕΕΨΨ για τη γυναικεία σεξουαλικότητα (από τον Δημήτρη Ρήγα) καθώς και συνοπτική απόδοση των ομιλιών της Catherine Chabert και της Juliet Mitchell σε αυτό. Επίσης ένα κείμενο του Κώστα Εμμανουηλίδη για το όνειρο σήμερα: *μια σύντομη αναφορά στο XXI International Forum της IFPS* (από τον Γρηγόρη Μανιαδάκη): ένα σημείωμα σχετικά με το Σεμινάριο «Όψεις του μαζοχισμού στην ψυχαναλυτική θεωρία και κλινική πρακτική» που διοργάνωσε φέτος η ΕΕΨΨ (από τον Σταμάτη Τουρνή), καθώς και η ανακοίνωση του εισαγωγικού Σεμιναρίου για την Ψυχανάλυση, που μόλις ξεκίνησε. Τέλος, οι παρουσιάσεις των βιβλίων: *Επιθυμία, πόνος, σκέψη*, της Μαρίας Αϊζενστάιν (από τη Γεωργία Χαλικιά) και του κλασικού ύστερου έργου του Φρόντλ Επιτομή της Ψυχανάλυσης (από τη Μαρίνα Δεδούλη και τη Νατάσσα Παναγιωτοπούλου).

Επιστημονική περιοδική Έκδοση
Ιδιοκτησία:
Ελληνική Εταιρεία Ψυχανάλυσης
& Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας
Μιχαλακοπούλου 41-43,
115 28 Αθήνα
Τηλ./fax: 210 7712901
www.psychanalysis-
psychotherapy.gr
e-mail: hspp@gmail.com

Υπεύθυνος από το ΔΣ:
Γ. Χαλικιά
Συντακτική Επιτροπή
Υπεύθυνος Σύνταξης:
Γρ. Μανιαδάκης
Μέλη:
Μ. Δεδούλη
Ν. Παναγιωτοπούλου
Τζ. Σουμάκη
Α. Σπυροπούλου
Γ. Χαλικιά

ΔΣ ΕΕΨΨ

Πρόεδρος: Χ. Καραμανωλάκη
Αντιπρόεδρος: Ν. Χαμπέρης
Γραμματέας: Γ. Χαλικιά
Ταμίας: Κ. Εμμανουηλίδης
Μέλος: Στ. Τουρνής

Σελιδοποίηση - Εκτύπωση

Γ. Κωστόπουλος Γραφικές Τέχνες
www.kostopoulosprinting.gr

ΑΒΕΒΑΙΟΙ ΚΑΙΡΟΙ: ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΦΟΒΟΣ

Χωρίς αμφιβολία, διανύουμε μία χρονική περίοδο που μοιάζει να είναι η εξαίρεση στον κανόνα. Μια περίοδο που αντιλαμβανόμαστε ως ένα κύμα γεγονότων, τα οποία καταλύουν τον φαινομενικά σταθερό τρόπο ζωής που είχαμε συνηθίσει και θρυμματίζουν τις βεβαιότητες της καθημερινότητας μας. Η κατάσταση αυτή μας υποχρεώνει να δεχτούμε ότι όλες εκείνες οι προφανείς βεβαιότητες ήταν απλώς και μόνο υποθέσεις, γεγονός που αναμφίβολα μας κλονίζει και μας κάνει να νιώθουμε εύθραυστοι.

Η παρούσα έκθεσή μας στο φόβο του θανάτου και της ασθένειας μας φέρνει αντιμέτωπους με το ενδεχόμενο οι προσδοκίες και τα όνειρα πάνω στα οποία έχουμε δομήσει την πορεία της ζωής μας, να καταρρεύσουν. Το παρόν, κάποιες φορές, αρχίζει να μοιάζει σαν μια αδιάκοπη ταλαιπωρία με γκρίζο και θολό ορίζοντα, θέτοντας το μέλλον μας σε αναστολή και υπό απειλή. Σε σκοτεινές στιγμές σαν αυτές, έχουμε ανάγκη να μπορούμε να φανταστούμε ένα μέλλον πιο φωτεινό, για να στηρίξουμε τον εαυτό μας, έστω κι αν αυτό το αναγκαίο όνειρο φαντάζει αμφίβολο.

Στο μέλλον, αναδρομικά, πιθανότατα θα αντιλαμβανόμαστε την περίοδο αυτή ως απλώς ακόμη μία από τις πολλές καταστάσεις που μας εκθέτουν σε αυτό το αίσθημα δυσφορίας, που είναι τόσο χαρακτηριστικό για το ανθρώπινο είδος, δηλαδή αυτό το αίσθημα ότι είμαστε εύθραυστοι μπροστά στις αντιξοότητες και διατρέχουμε διαρκώς τον κίνδυνο να δεχτούμε επίθεση από κάποια ασθένεια, συναισθηματικό πόνο ή φυσικά φαινόμενα που είναι αδύνατο να προβλέψουμε. Ίσως είναι ο παγκόσμιος χαρακτήρας και η κάλυψη από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης που συμβάλουν περισσότερο στην αντίληψη ότι αυτό που βιώνουμε είναι κάτι μοναδικό και εξαιρετικό. Έχουμε οδυνηρή επίγνωση ότι είμαστε πάντοτε εκτεθειμένοι σε ατυχήματα, δηλαδή σε γεγονότα που δεν μπορούμε ούτε να ελέγξουμε, ούτε να προβλέψουμε. Αυτό το αίσθημα ότι δεν έχουμε τον πλήρη έλεγχο είναι οπωσδήποτε ένα από τα δυσκολότερα πράγματα να αντέξει κανείς στη ζωή. Ίσως είναι αυτός ο λόγος που γινόμαστε μάρτυρες τόσο πολλών δηλώσεων, που υπερχειλίζουν από συναίσθημα κι ελπίδα ότι αυτή η εμπειρία που ζούμε τώρα θα μπορούσε να μεταβάλλει τις ανθρώπινες σχέσεις και να επιφέρει ριζικές αλλαγές στον τρόπο που σχετιζόμαστε με τους άλλους.

Γίναμε μάρτυρες μιας σειράς σχεδόν μυστικιστικών αντιδράσεων· ακούσαμε να ερμηνεύονται τα γεγονότα που ζούμε ως συνέπεια του ότι αποκλίναμε από το δρόμο μας, ότι χάσαμε τους δεσμούς μας με τη φύση ή ότι επιτρέψαμε στον ανθρώπινο εγωισμό να επικρατήσει έναντι των πάντων. Ωστόσο, ελποχέυει ο κίνδυνος η θέση αυτή να αντανακλά απλώς μία αντίδραση που χαρακτηρίζεται από το άγχος και την ένοχη μεταμέλεια, παρά μία αληθινή δυνατότητα για βαθιά αλλαγή στο τρόπο που συνδεόμαστε μεταξύ μας. Οποιαδήποτε προσπάθεια να επιτύχει κανείς αλλαγή σε βάθος απαιτεί μία συνεχή πάλη με τον εαυτό μας κι επίσης προϋποθέτει να έρθουμε αντιμέτωποι με τις δυνάμεις εκείνες που μας κάνουν να αντιστεκόμαστε σε οποιαδήποτε δομική αλλαγή.

Σήμερα παρακολουθούμε μία εξασθένιση των δεσμών· μία αβεβαιότητα που απειλεί το μέλλον και θέτει τη ζωή σε κίνδυνο. Επιπλέον, το αίσθημα ότι οι καιροί που έρχονται θα είναι εξίσου δύσκολοι και σύνθετοι, συμβάλλει στην αντίληψη ενός εύθραυστου και αβέβαιου περιβάλλοντος.

Ο κορονοϊός είναι δημοκρατικός ως προς το ότι μπορεί να προσβάλλει εξίσου οποιονδήποτε, αλλιώς όχι και ως προς τις συνέπειες που επιφέρει. Όλες οι στατιστικές δείχνουν ότι οι φτωχοί και περιθωριοποιημένοι (οι κάτοικοι της Λατινικής Αμερικής, οι αφροαμερικανοί και οι ισπανόφωνοι στις ΗΠΑ, οι μετανάστες στην Ευρώπη, κτλ.) είναι οι κύριες ομάδες που προσβάλλονται. Είναι εκείνοι που εξαιτίας των υλικοτεχνικών συνθηκών

της ζωής τους, των αδυναμιών των συστημάτων περίθαλψης και της αναπόφευκτης έκθεσής τους στις μετακινήσεις, στη διάδραση με τους άλλους, στην κοινή χρήση των μέσων μαζικής μεταφοράς, κτλ., θα υποστούν στο ίδιο τους το σώμα τις συνέπειες της μόλυνσης από τον ιό. Τα μηνύματα που ακούμε διαρκώς για να “μείνουμε σπίτι”, προωθώντας την “κοινωνική αποστασιοποίηση” και την “εξ αποστάσεως εργασία”, μοιάζουν σαν συνθήματα που αποκαλύπτουν ορισμένου βαθμού άρνηση των κοινωνικών συγκρούσεων και των άνισων τρόπων να αντιμετωπίσουμε αυτήν την πανδημία εξαιτίας των υλικοτεχνικών συνθηκών κάτω από τις οποίες ζει ο καθένας από εμάς.

Είναι πιθανό επομένως ότι υπάρχουν δύο δυνατές κατευθύνσεις προς τις οποίες θα μπορούσαν να κινηθούν τα κοινωνικά δυναμικά. Στον έναν πόλο βρίσκεται η πιθανότητα ο συνεχιζόμενος περιορισμός σε συνδυασμό με μία ασταθή οικονομία να αυξήσουν την αγωνία και το άγχος, εξασθενώντας τον κοινωνικό ιστό και να οδηγήσουν ακόμη και σε βίαιες πράξεις που θα επιδεινωθούν από το κλίμα βαθιών, μακροχρόνιων συγκρούσεων και ακολούθως θα οδηγήσουν σε αντιδράσεις που θα έχουν την τάση να εκτονώνουν την οργή χωρίς προσπάθεια επεξεργασίας ή προσανατολισμό προς αληθινή αλληλαγιά. Η άλλη εναλλακτική είναι εκείνη που μέσω της επεξεργασίας της εμπειρίας, θα εργαστούμε προς την κατεύθυνση νέων συμφωνιών, ενισχύοντας τους δεσμούς που μας ενώνουν, προωθώντας την αληθινή αλληλεγγύη και επανεκτιμώντας τη σημασία των συλλογικών δομών ως μέσο κοινωνικής υποστήριξης.

Θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε την πανδημία ως κάτι που επιτίθεται σε όλα όσα μας στηρίζουν και μας ενώνουν με τους άλλους. Ένας κρυμμένος και αόρατος εχθρός που εισβάλλει χωρίς λόγο ή νόμο, αναπαράγοντας τον τρόπο, έτσι ώστε να αναζητούμε εξηγήσεις για την πηγή και τις αιτίες των όσων μας συμβαίνουν. Κάπως έτσι παρασυρόμαστε από τις διάφορες θεωρίες συνωμοσίας, σε μια προσπάθεια να καταστήσουμε τις μη προφανείς αιτίες των προβλημάτων μας κατανοητές και βάσιμες.

Όπως σε κάθε κατάσταση στην οποία δεν έχουμε τον έλεγχο, ο φόβος μας κατακλύζει και μετατρέπεται ο ίδιος σε μία ακόμη επικίνδυνη πανδημία. Ο φόβος μας ωθεί να αντιδράσουμε παρορμητικά και φέρνει στην επιφάνεια βασικά ζητήματα επιβίωσης που αντιτίθενται στην αλληλεγγύη και το ομαδικό πνεύμα. Ο φόβος εξάλλου είναι από τις πιο σημαντικές πηγές άγχους και βίας απέναντι στον Άλλο και διεγείρει τις πιο πρωτόγονες αντιλήψεις μας για τον Άλλο ως εχθρό.

Οπότε, ένας πάντα υπαρκτός κίνδυνος, ας το παραδεχτούμε, είναι ένας κόσμος που θα κυριαρχείται από τον έλεγχο επάνω στο ανθρώπινο σώμα, από την επιβολή της πειθαρχίας στις καθημερινές ασχολίες, από την επιτήρηση της επαφής. Μπροστά σε όλα αυτά, θα πρέπει να καταβάλουμε μία τεράστια προσπάθεια να ενισχύσουμε τους ανθρώπινους και κοινωνικούς μας δεσμούς, να δημιουργήσουμε δίκτυα αλληλεγγύης, τα οποία θα λειτουργήσουν ως στήριγμα στην αντιμετώπιση ενός διαφορετικού ιού, που είναι εξίσου ισχυρός και διαρκής: εκείνου που διατείνεται ότι η θεμελιώδης απάντηση στα προβλήματα είναι να αναζητήσει κανείς καταφύγιο στην απομόνωση, αμυνόμενος υπέρ του εαυτού του, και επιχειρεί να θριαμβεύσει μέσω της ιδέας ότι ο καθένας πρέπει να προσβλέπει στην προάσπιση μόνο του εαυτού του.

Juan Flores

Ψυχολόγος, Διδάκτωρ Ψυχολογίας (Ph.D.) Πανεπιστημίου της Χιλής,
Ψυχαναλυτής, Ψυχαναλυτική Εταιρεία της Χιλής - ICHPA
Διευθυντής Μεταπτυχιακού Προγράμματος στην Ψυχανάλυση, U. Adolfo Ibáñez
Γενικός Γραμματέας της Διεθνούς Ομοσπονδίας Ψυχαναλυτικών Εταιρειών (I.F.P.S.)

Μετάφραση: Δέσποινα Γαϊθόγλου
Ψυχίατρος
Εκπαιδευόμενο μέλος της ΕΕΨΨ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στην «Ψυχοδυναμική Ψυχοθεραπεία σε Ιατρικά Πλαίσια»

Στην Ελλάδα, σε επίπεδο πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, απουσίαζε η παροχή ενός συστηματοποιημένου Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών στην Ψυχοδυναμική Ψυχοθεραπεία. Στην αναγκαιότητα αυτή, ανταποκρίθηκε η Α΄ Ψυχιατρική Κλινική της Ιατρικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, με πρωτοβουλία του Καθηγητή Ψυχιατρικής και ψυχαναλυτή Γρηγόρη Βασιλαμαζή (νυν Ομότιμου Καθηγητή) με τη δημιουργία το 2016 του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών στη «Ψυχοδυναμική Ψυχοθεραπεία σε Ιατρικά Πλαίσια», το οποίο στον παρόντα χρόνο, και μετά την ολοκλήρωση του πρώτου διετούς κύκλου σπουδών, διανύει το δεύτερο κύκλο λειτουργίας του.

Το πρόγραμμα έχει στόχο την παροχή υψηλού επιπέδου μεταπτυχιακής εκπαίδευσης στα επιστημονικά πεδία της Ψυχοδυναμικής Ψυχιατρικής και Ψυχοδυναμικής Ψυχοθεραπείας, καθώς και την προαγωγή της γνώσης και της έρευνας σε τομείς που εντάσσονται στο πλαίσιο των ανωτέρω επιστημονικών πεδίων.

Θεωρήθηκε ότι ένα πρόγραμμα ψυχοδυναμικής εκπαίδευσης σε επίπεδο μεταπτυχιακού προγράμματος δεν αποσκοπεί σε μια ολοκληρωμένη ψυχαναλυτική εκπαίδευση, αλλά έχει ως στόχο την ευαισθητοποίηση στην ψυχοδυναμική σκέψη στο δημόσιο χώρο της υγείας, και την ενίσχυση της επιθυμίας για περαιτέρω μελέτη της ψυχαναλυτικής προσέγγισης. Στη γραμμή αυτής της πρόθεσης, σχεδιάστηκε ένα πρόγραμμα στο οποίο παρέχεται, όχι μόνο ένα βασικό θεωρητικό πλαίσιο ψυχοδυναμικής γνώσης, αλλά και μια πρώτη και ένα βασικό επίπεδο ψυχοδυναμική/ψυχοθεραπευτική εμπειρία. Αυτό επιτυγχάνεται με την ανάληψη από τους εκπαιδευόμενους μεταπτυχιακούς φοιτητές επιλεγμένων περιστατικών, τα οποία τίθενται υπό την εποπτεία αναγνωρισμένων ψυχαναλυτών. Επιπλέον, στο πλαίσιο των υποχρεωτικών δεσμεύσεων παρακολούθησης του προγράμματος, θεωρήθηκε ως αναγκαία συνθήκη για τον εκπαιδευόμενο μεταπτυχιακό φοιτητή, η υποχρέωση να είναι σε προσωπική ψυχαναλυτική ψυχοθεραπεία κατά τη διάρκεια της ανάληψης της εποπτευόμενης περίπτωσης ασθενούς.

Το θεωρητικό πρόγραμμα επικεντρώνεται σε ζητήματα σχετικά με

στο επιστημονικό πεδίο της Ψυχοδυναμικής Ψυχοθεραπείας, παρέχοντας εκτεταμένη την κατανόηση των ενδοψυχικών και διαψυχικών διεργασιών που εμπλέκονται στη ψυχοδυναμική ψυχοθεραπεία, ως προς την κατανόηση της ψυχοπαθολογίας υπό το ψυχοδυναμικό πρίσμα και τη διερεύνηση και τη χρήση ψυχοδυναμικών παρεμβάσεων - κατάλληλων για την περίπτωση του ασθενούς-, ως προς τη σημασία της αναλυτικής, ψυχοθεραπευτικής σχέσης, τη σημασία του πλαισίου, των ιατρικών θεσμών, καθώς και ως προς στην εφαρμογή της ψυχοδυναμικής κατανόησης και των ψυχοθεραπευτικών παρεμβάσεων σε διαφορετικές ψυχοπαθολογικές διαγνωστικές κατηγορίες ασθενών, μεταξύ των οποίων είναι ασθενείς με ψυχοσωματικές αλλά και οργανικές νόσους.

Συνοπτικά, στόχος του προγράμματος είναι να εκπαιδεύσει νέους επιστήμονες από τον τομέα της Υγείας, στις αρχές και μεθόδους της ψυχοδυναμικής ψυχοθεραπείας, της οποίας η εφαρμογή προτείνεται σύμφωνα με τις ανάγκες

των ασθενών σε συνδυασμό με τα χαρακτηριστικά των ιατρικών πλαισίων εντός των οποίων οι ασθενείς λαμβάνουν θεραπευτικές υπηρεσίες. Επιπλέον, σκοπός του προγράμματος είναι η εκπαίδευση στη συναφή με την ψυχοδυναμική ψυχοθεραπεία μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας, με στόχο τη δυνατότητα παραγωγής και εφαρμογής καινούργιας γνώσης.

Η εκπαίδευση από το εν λόγω μεταπτυχιακό πρόγραμμα παρέχει στους αποφοίτους τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν τις αποκτηθείσες γνώσεις σε ψυχιατρικά, ιατρικά και άλλα συναφή πλαίσια, στα οποία απαιτούνται εξειδικευμένες γνώσεις που άπτονται του πεδίου της ψυχοθεραπείας, όπως η εφαρμογή σχετικών εννοιών και τεχνικών για προγραμματισμένες ψυχοδυναμικές παρεμβάσεις βραχείας χρονικής διάρκειας, σε ασθενείς με ψυχικές, ψυχοσωματικές ή και σωματικές διαταραχές, που απευθύνονται σε νοσοκομεία, κέντρα και μονάδες υγείας, ψυχικής υγείας κ.α. Επιπλέον, και κατά κύριο λόγο, παρέχεται η δυνατότητα απόκτησης της ικανότητας ψυχοδυναμικής κατανόησης και αντιμετώπισης του ασθενούς στην καθημερινή κλινική πράξη και εντός του κλινικού πλαισίου, στο οποίο ο κάθε κλινικός λειτουργός εργάζεται .

Από πλευράς εφαρμογών, ο τομέας που καλύπτεται από το εν λόγω μεταπτυχιακό πρόγραμμα είναι ευρύτατος εντός του συστήματος δημόσιας υγείας. Η παρεχόμενη εκπαίδευση αφορά σε ψυχίατρους, παιδοψυχίατρους και ιατρούς άλλων ειδικοτήτων, σε κλινικούς ψυχολόγους, καθώς και σε άλλους επαγγελματίες συναφών γνωστικών αντικειμένων με την ψυχική υγεία (υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις).

Η διδασκαλία πραγματοποιείται από διδάσκοντες πανεπιστημίων της ημεδαπής και αλλοδαπής, καθώς και από εξειδικευμένους και αναγνωρισμένους επιστήμονες, οι οποίοι λειτούργουν ως επιστημονικοί συνεργάτες και οι οποίοι επιπλέον της διδασκαλίας αναλαμβάνουν την Κλινική Πρακτική Άσκηση των Σπουδαστών, σε συστηματική εποπτεία κατά τη διάρκεια της ανάληψης περιστατικών σε ψυχοδυναμική ψυχοθεραπεία. Την εν λόγω εποπτεία επωμίστηκαν για τον πρώτο κύκλο του μεταπτυχιακού οι : Χ. Καραμανωλάκη, Χ. Ζερβής, Γρ. Μανιαδάκης, Κ. Παπακωνσταντίνου και Γ. Χατζησταυράκης (ως συντονιστής εποπτειών).

Στο Σεμινάριο δίδαξαν σημαντικοί ευρωπαίοι ψυχαναλυτές, όπως οι Μ. Aisenstein, J. André, L. Caldwell, αλλά και οι: Δ. Αναγνωστόπουλος (μεταξύ των ιδρυτών του προγράμματος), Δ. Αναστασόπουλος, Γρ. Βασιλαματζής, Φ. Γρίβα, Β. Δημόπουλος, Χ. Ζερβής, Ι. Ιεροδιακόνου-Μπένου, Χ. Καραμανωλάκη, Δ. Κυριαζής, †Β. Κωνσταντινίδου, Ι. Μαθιογιάννης, Γρ. Μανιαδάκης, Κ. Ναυρίδης, Κ. Παπακωνσταντίνου, Δ. Ρήγας, Ε. Σουμάκη, Α. Παναγιωτοπούλου, Α. Σπυροπούλου, Κ. Ταφτανίδης, Μ.Τζινιέρη-Κοκκώση, Σ. Τουρνής, Γ. Χαλικιά, Ν. Χαμπέρης, Γ. Χατζησταυράκης, Α. Χριστοπούλου.

Το πρόγραμμα οδηγεί στην απονομή «Διπλώματος Μεταπτυχιακών Σπουδών» (Δ.Μ.Σ., M.Sc.) στην «Ψυχοδυναμική Ψυχοθεραπεία σε Ιατρικά Πλαίσια» (“Psychodynamic Psychotherapy in Medical Settings”) μετά την πλήρη και επιτυχή ολοκλήρωση των σπουδών, με βάση το διετές πρόγραμμα σπουδών και την μεταπτυχιακή εργασία.

Μαρία Τζινιέρη-Κοκκώση

π μ επ. Καθηγήτρια Κλινικής Ψυχολογίας,
Ιατρική Σχολή, Ε.Κ.Π.Α.

ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Η ιδέα, αλλιά και η πρακτική της ψυχαναλυτικής ψυχοθεραπείας στο πλαίσιο της Κοινοτικής Ψυχιατρικής μετρά πάνω από 60 χρόνια παρουσίας στον τόπο μας, με «πρώτο διδάξαντα» φορέα της το τότε Κέντρο Ψυχικής Υγιεινής και Ερευνών - που από το 2004 μετονομάστηκε σε: Ελληνικό Κέντρο Ψυχικής Υγιεινής και Ερευνών (ΕΚΕΨΥΕ). Στη συνέντευξη που ακολουθεί, η Διευθύντρια του Παραρτήματος Θεσσαλονίκης του ΕΚΕΨΥΕ **Νατάσσα Μούτσιανου**, ψυχίατρος και διδάσκων μέλος της Βορειοελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας, δίνει στους «Διαλόγους» κάποιες από τις επιτόπιες συλλογιστικές ενός μακρόβιου εγχειρήματος σύνδεσης της ψυχαναλυτικής σκέψης και της Κοινοτικής Ψυχιατρικής στην πόλη της Θεσσαλονίκης.

Ψυχαναλυτική Ψυχοθεραπεία στο ΕΚΕΨΥΕ της Θεσσαλονίκης, και μάλιστα εδώ και χρόνια. Πώς εγκαταστάθηκε αυτή η πρακτική εδώ;

Το 1964 ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη το τοπικό παράρτημα του Κέντρου Ψυχικής Υγιεινής (το τωρινό ΕΚΕΨΥΕ). Οι πρωτεργάτες του ήταν όλοι άτομα με συγκεκριμένη φιλοσοφία και θεραπευτική προσέγγιση - για την εποχή τους πρωτοπόροι-καινοτόμοι στα θέματα ψυχικής υγείας. Η ψυχοδυναμική προσέγγιση ήταν η βάση του θεραπευτικού σχεδιασμού (ακολουθώντας τη γραμμή που τέθηκε από την ίδρυση του ΚΨΥ το 1956 με εξέχουσα μορφή την ψυχαναλύτρια Άννα Ποταμιάνου).

Η δυνατότητα ψυχοθεραπείας στο Δημόσιο τέθηκε από την ίδρυση του ΚΨΥ καθώς και η εκπαίδευση σε ειδικευόμενους ψυχιάτρους-ψυχολόγους-κοινωνικούς λειτουργούς-γενικούς ιατρούς πάνω στη θεωρία και πρακτική της ψυχοδυναμικής ψυχοθεραπείας. Η ψυχοδυναμική κατανόηση της ψυχοπαθολογίας με την ψυχαναλυτική θεωρία και τεχνική στους εκπαιδευόμενους δίνει την ευκαιρία στους νέους θεραπευτές να βρεθούν σ' ένα χώρο συνάντησης με τους θεραπευόμενους, όπου αναδύεται ένα τρόπος ακούσματος και βίωσης του ψυχισμού του άλλου και νοσηματοδότησης της συναισθηματικής πραγματικότητας.

Οι πρωτεργάτες της Δομής Ψυχικής Υγείας του ΕΚΕΨΥΕ Θεσσαλονίκης, με εξέχουσα μορφή τον Στάθη Λυμπεράκη, ψυχίατρο και πρώτο επισημοποιημένο διευθυντή του τότε ΚΨΥ Θεσσαλονίκης, θεμελίωσαν την αντίληψη για κοινωνική ψυχιατρική και την προσφορά της στην κοινωνία. Ο ίδιος

αγωνίστηκε για την άρση των προκαταλήψεων και του στιγματισμού για τον ψυχικά ασθενή. Κράτησε πάντα στο ΕΚΕΨΥΕ ένα διπλό ρόλο θεραπευτή-δασκάλου (ο ίδιος ήταν καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Memorial του Καναδά και στο ΑΠΘ - Τμήμα Ψυχολογίας) .

Συνδυάζεται η θεραπευτική αυτή δραστηριότητα με την εκπαίδευση;

Το ΕΚΕΨΥΕ υπήρξε πάντα πόλος έλξης για άσκηση ειδικότητας από μελλοντικούς ψυχοθεραπευτές και πολλούς μεταγενέστερους ψυχαναλυτές λόγω της δυνατότητας παροχής εβδομαδιαίας ψυχοθεραπείας και εβδομαδιαίας εποπτείας. Τα τελευταία 15 χρόνια, λόγω προσλήψεων θεραπευτών με ψυχαναλυτική εκπαίδευση και της εκπαίδευσης όλου του προσωπικού πάνω στην ψυχοδυναμική προσέγγιση και ψυχοθεραπεία, δίνεται η ευκαιρία εκπαίδευσης με εβδομαδιαία μαθήματα πάνω στις βασικές αρχές της ψυχοδυναμικής ψυχοθεραπείας. Πρόκειται για μια λειτουργία του ΕΚΕΨΥΕ με συνδυασμό εκπαίδευσης και θεραπείας.

Μέχρι το 1978 η Δομή του τότε ΚΨΥ Θεσσαλονίκης ήταν η μοναδική στην πόλη. Μετά δημιουργήθηκαν Κέντρα Ψυχικής Υγείας, το καθένα από τα οποία είχε μια ιδιαίτερη θεραπευτική ταυτότητα (οικογενειακή- συμπεριφορική κα).

Το ΕΚΕΨΥΕ Θεσσαλονίκης στεγάζει την Μονάδα Θεραπείας Συμπεριφοράς και εκείνη της Ψυχοδυναμικής Ψυχοθεραπείας του ΑΠΘ έχοντας στενή συνεργασία με το Πανεπιστήμιο στην εκπαίδευση και τη θεραπεία. Επίσης συμμετέχει σε σχετική έρευνα.

Η μεταβίβαση και η αντιμεταβίβαση έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά στο δημόσιο πλαίσιο, σε σχέση με το ιδιωτικό;

Η μεταβίβαση και αντιμεταβίβαση αναπτύσσονται έντονα και είναι βέβαια αναπόσπαστο κομμάτι της θεραπείας και μοχλός της. Δεν νομίζω ότι έχουν αισθητές διαφορές στο δημόσιο πλαίσιο σε σχέση με το ιδιωτικό.

Το φαινόμενο της επαγγελματικής εξουθένωσης αφορά και εκείνους που ασκούν ψυχαναλυτική ψυχοθεραπεία στο δημόσιο;

Το φαινόμενο της επαγγελματικής εξασθένισης σαφώς και αφορά όλους τους επαγγελματίες ψυχικής υγείας σε όλους τους χώρους ιδιωτικού, δημόσιου, θεωρώ ότι έχει να κάνει με την προσωπική επένδυση και αυτοεπένδυση του

κάθε θεραπευτή. Η αλήθεια είναι ότι τα τελευταία χρόνια έχουν αυξηθεί τα αιτήματα ψυχοθεραπείας στο δημόσιο και μάλιστα λόγω της κρίσης συναισθήματα απόγνωσης με αδιέξοδα προσωπικά-οικονομικά-κοινωνικά έχουν επίπτωση και στον θεραπευτή.

Ωστόσο θεωρώ ότι ο διπλός ρόλος θεραπευτή-εκπαιδευτή, η ενασχόληση με την καινούργια γενιά θεραπευτών είναι ισχυρό κίνητρο γιατί η ζωή προσκαλεί τους θεραπευτές συνεχώς σε κάτι καινούργιο και δημιουργικό.

Επιμέλεια:

Γρηγόρης Μανιαδάκης
Ψυχίατρος, Ψυχαναλυτής
Τακτικό μέλος της ΕΕΨΨ

Συνεκδότης του International Forum of
Psychoanalysis

Μαθήματα Ευαισθητοποίησης στην Ψυχαναλυτική Σκέψη - Νοσοκομείο ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ

Η Εταιρεία μας από παράδοση, από τους ιδρυτές της, έχει ορίσει σαν χρέος της τη διάδοση του Ψυχαναλυτικού Λόγου και την ευαισθητοποίηση των ειδικών ψυχικής υγείας τόσο στη ψυχοδυναμική κατανόηση των περιστατικών, όσο και στις αρχές της ψυχαναλυτικής θεραπείας.

Στο πνεύμα αυτό αποδεχθήκαμε και την πρόταση της Ψυχιατρικής Κλινικής του Ευαγγελισμού, για μία ακόμα φορά, για μαθήματα ευαισθητοποίησης στους ειδικευόμενους ψυχιάτρους και ψυχολόγους της κλινικής.

Το πρόγραμμα ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 2018 κάθε 2η Παρασκευή 14:00 έως 16:00 και θα ολοκληρωθεί τον Ιούνιο 2020.

Την πρώτη χρονιά περιέλαβε έναν κύκλο θεωρητικών μαθημάτων στις Βασικές Αρχές και έννοιες της Ψυχανάλυσης. Τη δεύτερη χρονιά από αρχές Οκτώβρη, ο νέος κύκλος εκπαίδευσης περιλαμβάνει τόσο θεωρητικά μαθήματα, όσο

και παρουσίαση περιστατικών από τους συμμετέχοντες, με εποπτεία από τους Διδάσκοντες της Εταιρείας μας.

Υπεύθυνη του προγράμματος είναι η υπογράφουσα.

Ευχαριστίες οφείλονται σε όλους τους συναδέλφους που στήριξαν και στηρίζουν αυτή την προσπάθεια για το πρόγραμμα, που ίσως για κάποιους ειδικευόμενους είναι η μοναδική ευκαιρία να ευαισθητοποιηθούν στην ψυχοδυναμική κατανόηση των περιστατικών τους, όποια θεραπευτική κατεύθυνση και αν ακολουθήσουν.

Τζένη Σουμάκη

Τακτικό μέλος της ΕΕΨΨ,
Αν. Καθηγήτρια Παιδοψυχιατρικής
Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης
Διευθύντρια Πανεπιστημιακής
Παιδοψυχιατρικής Κλινικής ΠΑΓΝΗ

Γράμμα προς τους Συναδέλφους

Αγαπητοί συναδέλφου, σας μεταφέρω τους προβληματισμούς μου από ένα μεγάλο νησί, την Κρήτη με ονομαστή ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ, με σημαντική ΣΧΟΛΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ, από ένα μεγάλο Πανεπιστημιακό Γενικό Νοσοκομείο (ΠΑΓΝ Ηρακλείου) με Ψυχιατρική Κλινική που εκπαιδεύει φοιτητές και οκτώ (8) ειδικευμένους και μία νέα Πανεπιστημιακή Παιδοψυχιατρική Κλινική που κάνει τα πρώτα της βήματα. Εγώ πάλι στα δικά μου πρώτα βήματα εκεί αισθάνθηκα σαν “να έχανα την ταυτότητά μου”. Τόσο η συνειδητή μου επιθυμία όσο και η υποτιθέμενη γνώση μου χρόνων έμοιαζαν άνευ σημασίας, ο λόγος μου απορριπτός. Αισθάνθηκα ότι έπρεπε να ανακαλέσω την προσωπική μου πορεία για να οργανώσω την ψυχική μου ισορροπία, να επανορίσω την ψυχαναλυτική μου ταυτότητα. Χρειάστηκε λοιπόν να επανέλθω τον Σεπτέμβριο στο γραφείο μου συνεχίζοντας τις τακτικές μου ψυχοθεραπείες, προκειμένου να νιώσω εγώ η ίδια “θεραπευμένη”. Σκέφτηκα έτσι πως φαινόμενα προβολών και προβλητικών ταυτίσεων στο πλαίσιο της άρνησης και της αντίστασης σε κάθε αλλαγή, με τη συνοδό επιθετικότητα, τύλιξαν και μένα στον ίδιο ιστό. Για ποια αλλαγή μιλάω; Ίσως να αφορά και τον δικό μου εγκληματισμό εκεί. Αναφέρομαι όμως κυρίως στην πλήρη, φαίνεται, απουσία του ψυχαναλυτικού λόγου, θεωρητικού και κλινικού, όσο και αν αυτό ακούγεται απίστευτο. Οι φοιτητές, π.χ., δεν φαίνεται να γνωρίζουν τι σημαίνει ψυχανάλυση, ούτε και σε βασικές αρχές καθώς δεν υπάρχει ανάλογο μάθημα στην εκπαίδευσή τους, και οι ειδικευόμενοι είναι μακράν κάθε ψυχοδυναμικής ευαισθητοποίησης στην κατανόηση του περιστατικού τους. Τα δε παιδιά και οι έφηβοι μάλλον δεν έχουν ευκαιρία να κατανοήσουν τις συγκρούσεις τους σε κάποιο θεσμικό θεραπευτικό πλαίσιο, αφού το μόνο προτεινόμενο μέσον –τη εξαιρέσει της γνωσιακής διευθέτησης- είναι το φάρμακο, (και μάλιστα σε υψηλές δόσεις για λόγους ασφαλείας!).

Το ζητούμενο είναι η διδασκαλία και η βαθμιαία εγκατάσταση μιας ψυχαναλυτικά ενήμερης κλινικής οπτικής, αυτό όμως φαίνεται έργο εξαιρετικά δύσκολο σε έναν θεσμό, εκπαιδευτικό και κλινικό, μέχρι στιγμής πολύ αφιλόξενο στην ψυχοδυναμική προσέγγιση. Ενδεικτικά, καθώς γραφόταν αυτή η επιστολή, έφτασε η απάντηση των παιδιών, η άρνηση τους δηλαδή να συνομιλήσουν μαζί μας (μου) ως παιδοψυχιατρική κλινική, στο πλαίσιο πρόσκλησης με θέμα “Η παιδοψυχιατρική συναντά τις άλλες ειδικότητες”. Το επιχείρημα ήταν “ο διαφορετικός λόγος!”.

Όμως, πέρα από τις προσωπικές εσωτερικές μου διαδικασίες, το μήνυμα που ήθελα να σας μεταφέρω αφορά στην υποχρέωσή μας ο ψυχαναλυτικός λόγος να ακουστεί και σε άλλες περιοχές εκτός των γραφείων μας στο κέντρο της Αθήνας. Χρειάζεται να δημιουργηθεί ένα πλέγμα σχέσεων και καταστάσεων που θα προωθήσει τον ψυχαναλυτικό λόγο, βαθύ, δύσκολο, ιδιότυπο, αληθιά και δημιουργικό. Αληθιώς, όπως εγώ το έζησα εδώ, το νόημα χάνεται και μαζί με αυτό και η μαγεία της θεραπείας. Το ερώτημα βέβαια μέσα μου παραμένει, γιατί η ψυχαναλυτική θεωρία, κλινική και θεραπεία ακόμη και σήμερα, να μην αφομοιώνεται με δημιουργικό τρόπο στις θεραπευτικές πρακτικές! Η Ψυχανάλυση είναι θεωρία, Φιλοσοφία, Επιστήμη αληθιά πρωτίστως κλινική και θεραπεία που χρειάζεται να ξεπεράσει τα κλειστά τείχη των Εταιρειών. Σας καλώ να το σκεφτείτε...

Με αγάπη και εκτίμηση

Τζένη Σουμάκη

Τακτικό μέλος της ΕΕΨΨ,
Αν. Καθηγήτρια Παιδοψυχιατρικής
Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης
Διευθύντρια Πανεπιστημιακής
Παιδοψυχιατρικής Κλινικής ΠΑΓΝΗ

XVI Συμπόσιο της Ελληνικής Εταιρείας Ψυχανάλυσης και Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας

Η Γυναικεία Σεξουαλικότητα σήμερα: είναι ακόμα μια Μαύρη Ήπειρος;

Συμπεράσματα

Χρειάστηκε λίγος χρόνος για να αφομοιώσουμε και εμείς οι ίδιοι την επίδραση που είχαν επάνω μας οι εργασίες του XVI Συμποσίου για τη Γυναικεία Σεξουαλικότητα. Τώρα, είμαστε σε θέση να επεξεργαστούμε εκ νέου, τα συμπεράσματα αλλά και τα ερωτήματα που δημιουργήθηκαν από τον πλούσιο επιστημονικό διάλογο πάνω σε θεωρητικά και κλινικά θέματα, σχετικά με τη σεξουαλικότητα, αλλά επίσης και θέματα κοινωνικά που αφορούν το φύλο και τις διάφορες διαστάσεις του, στην σύγχρονη εποχή.

Γενική εντύπωση είναι πως το Συμπόσιο σημείωσε μεγάλη επιτυχία, τόσο από πλευράς συμμετοχής, όσο και από επιστημονικής άποψης.

Οι θεωρητικοί άξονες του Συμποσίου ετέθησαν στην εισαγωγική ομιλία του προέδρου της ΕΕΨΨ, όπου παρουσιάστηκαν οι διάφορες προσεγγίσεις που εμφάνισε κατά καιρούς η ψυχανάλυση, ως μια εξελισσόμενη κατανόηση του ανθρώπινου ψυχισμού, στο θέμα της θηλυκότητας και της γυναικείας σεξουαλικότητας. Από την άποψη του Freud για την ύπαρξη ενός σεξουαλικού μονισμού (πρωτογενής ανδρισμός) μέχρι την εφηβεία, ή τις απόψεις για μια πρωτογενή θηλυκότητα (Klein) έως τις αντικειμενοτρόπες απόψεις για την εμφυλοποίηση και τη σεξουαλικότητα.

Η ψυχανάλυση, παρά την ουσιώδη και αναμφισβήτητη συνιστώσα του βιολογικού, ως μια προσέγγιση που μελετά τις αλληλεπιδράσεις βιολογικού και κοινωνικού, βλέπει στην εμφυλοποίηση αλλά και την σεξουαλική έκφραση του έμφυλου υποκειμένου, την ουσιώδη επίδραση των αντικειμενοτρόπων σχέσεων.

Στις εργασίες του Συμποσίου συμμετείχαν διάσημοι ψυχαναλυτές, με μεγάλο έργο στον τομέα τους, όπως η Juliet Mitchell, η Catherine Chabert και ο Rudi Vermote -παρενέβη με βιντεοσκοπημένη του ομιλία-, οι οποίοι και συνέβαλαν στο υψηλό επίπεδο του διαλόγου που αναπτύχθηκε στο Συμπόσιο.

Στο συμπόσιο συμμετείχαν δυναμικά τα τακτικά μέλη της ΕΕΨΨ. Αναστασόπουλος, Ε. Βλάχακη, Γρ. Βασιλαματζής, Ι. Ιεροδιακόνου-Μπένου, Ε. Καλλιτεράκη, Χ. Καραμανωλάκη, Θ. Κατριός, Δ. Κυριαζής, Γρ. Μανιαδάκης, Δ. Ρήγας, Τζ. Σουμάκη, Κ. Ταϊφανίδης, Β. Φαλάρας, Γ. Χαηκιά, Γ. Χατζησταυράκης, Π. Χατζητάσκος, καθώς και τα πρόεδρα και υποψήφια πρόεδρα μέλη Μ. Δεδούλη, Γ. Ισακίδου, Τ. Λαζαράτου, Α. Λεονάρδου, Ν. Παναγιωτοπούλου, Μ. Στεφανουδάκης με διαλέξεις και εργασίες πάνω σε θεωρητικά και κλινικά θέματα. Επίσης οι εκπαιδευόμενοι της Εταιρείας Ι. Ακριβάκης, Δ. Γιαϊλόγλου, Χρ. Γιαννοπούλου, Δ. Ζιάκας, Π. Καπουσούζης, Μ. Κουφονικολάκου, Ι. Μαθιογιάννης, Ιφ. Παντελάκη-Τσουξέτου, Α. Σταθόπουλος, Δ. Τριβέλλης, έδωσαν δείγμα της ψυχαναλυτικής τους εργασίας, μέσα από στρογγυλά τραπέζια και ομάδες εργασίας, τα οποία οργανώθηκαν υπό την εποπτεία και καθοδήγηση παλαιότερων μελών όπως οι Δ. Αναστασόπουλος και Χ. Καραμανωλάκη.

Στο πλαίσιο της καλύτερης, κατά το δυνατόν, προσέγγισης του θέματος της Γυναικείας Σεξουαλικότητας, αλλά και ταυτότητας γενικότερα, οργανώθηκαν συζητήσεις και με επιστήμονες άλλων επιστημονικών πεδίων (Ιστορίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας) καθώς και με τις Μ. Δούκα και Μ. Σπυροπούλου, συγγραφείς λογοτεχνικών βιβλίων σχετικών με την γυναικεία ψυχολογία.

Στην εμβάθυνση στην κλινική της Γυναικείας Σεξουαλικότητας συνετέλεσαν, αναμφιβόλως, δύο ομαδικές εποπτείες, στις οποίες οι C. Chabert και J. Mitchell αντιστοίχως επόπτευαν κλινικές περιπτώσεις, που συντόνισαν οι Δ. Κυριαζής και Γρ. Μανιαδάκης και παρουσίασαν τα μέλη μας Μ. Δεδούλη και Γ. Χατζησταυράκης.

Η Ελληνική Εταιρεία Ψυχανάλυσης και Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας, πιστή στην παράδοση που έχει δημιουργήσει εδώ και δεκαετίες, για επιστημονικό διάλογο με άλλους ψυχαναλυτι-

κούς και συναφείς φορείς, είχε επιστημονική συνεργασία με την Βορειοελληνική Ψυχαναλυτική Εταιρεία (Β.Ψ.Ε) όπως και την Ελληνική Εταιρεία Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας παιδιού και Εφήβου (Ε.Ε.Ψ.Ψ.Π.Ε), οι οποίες συμμετείχαν με στρογγυλά τραπέζια σχετικά με πλευρές της γυναικείας σεξουαλικότητας αλληλά και με εφηβικές αντίστοιχες αναζητήσεις.

Επίσης, με στρογγυλά τραπέζια συμμετείχαν το τμήμα Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας της Α΄ Ψυχιατρικής Κλινικής του ΕΚΠΑ του Αιγινητείου Νοσοκομείου, το οποίο οργάνωσε η Χ. Καραμανωλάκη, η Διαγνωστική και Θεραπευτική Μονάδα για το Παιδί “Σπύρος Δοξιάδης”, το οποίο οργάνωσε η Τζ. Σουμάκη, και το Πρόγραμμα Ευαισθητοποίησης στη Δυναμική Ψυχοθεραπεία του ΨΝΑ, το οποίο οργάνωσε ο Στ. Τουρνής.

Αναμφίβολα την προβληματική του Συμποσίου εμπλούτισε η τοποθέτηση της C. Chabert, αναφορικά με την οιδιπόδεια προβληματική αλληλά και την απώλεια σχετικά με την ανάπτυξη της θηλυκότητας.

Η Catherine Chabert αναφέρθηκε στην πολυπλοκότητα των εκφάνσεων του θηλυκού, όπως εμφανίζονται στο πεδίο που ορίζεται από δυο κυρίως άξονες, τον οιδιποδειακό και εκείνον της απώλειας του αντικειμένου. Αναφέρθηκε στη σημασία της σεξουαλικότητας· επίσης στο μητρικό θηλυκό, ως αφετηρία της αμφισεξουαλικότητας και των ταυτίσεων που απορρέουν από αυτή, αλληλά και ως καταφύγιο του παιδικού στοιχείου, της παθητικότητας, της αδυναμίας. Ξεχώρισε την υστερική από τη ναρκισσιστική - μελαγχολική ταύτιση στο κορίτσι. Η δεύτερη, από την οποία απορρέει το θηλυκό μελαγχολικό, εμφανίζεται ως παντοδυναμική λύση όταν η απόσπαση από το αντικείμενο είναι αδύνατη. Η Catherine Chabert αναφέρθηκε και στις φαντασιώσεις αποπλήνωσης. Στη περίπτωση του θηλυκού μελαγχολικού, η φαντασίωση έχει «ενεργητικό» χαρακτήρα, σημάδι

αδυναμίας σύστασης μιας θέσης «παθητικότητας» και πηγή της μαζοχιστικής αναζήτησης της τιμωρίας που υπονομεύει τη σεξουαλικότητα. Τα παραπάνω εικονογραφήθηκαν από την παρουσίαση δυο κλινικών περιπτώσεων γυναικών, μιας με κυρίαρχη την παρουσία της μελαγχολίας και του ηθικού μαζοχισμού και μιας όπου αναδείχθηκαν σημεία σύνδεσης της υστερίας και του ναρκισσισμού, ζητήματα επιλογής του ανδρικού αντικειμένου, καθώς και ένα είδος «μανιακής» αγάπης, πιθανό σημάδι μιας μυστικής μελαγχολικής προσήλωσης στο μητρικό αντικείμενο. Τόνισε τη σημασία της μεταβίβασης ως ευκαιρίας επανενεργοποίησης της ενορμητικής ζωής και απελευθέρωσης από τα δεσμά της ναρκισσιστικής βαρβαρότητας.

Την παρουσίαση της Catherine Chabert σχολίασαν οι Γρ. Μανιαδάκης και Γ. Στεφανάτος.

Ο Γρηγόρης Μανιαδάκης εστίαστηκε στην πρό-έχουσα θέση που δίνει η Catherine Chabert στη σεξουαλικότητα, η οποία ενυπάρχει και στο μητρικό στοιχείο. Επίσης στη σημασία της παθητικότητας για τη συγκρότηση της φαντασίωσης και εντέλει της σκέψης. Θεώρησε ακόμα ότι η παθητικότητα ως συστατικό στοιχείο και της αντιμεταβίβασης στις δύσκολες περιπτώσεις, όπως την ανέδειξε η Catherine Chabert, έχει πολλαπλά σημεία σύνδεσης με τη δεκτικότητα που περιέγραψε ο Bion ως προϋπόθεση της μητρικής ονειροπόλησης.

Ο Γεράσιμος Στεφανάτος, αναφερόμενος συνολικά στο έργο της Catherine Chabert, υπογράμμισε τη σημασία της διαφοράς και διέκρινε τον διαχωρισμό (που δηλώνει διαφορά) από τον αποχωρισμό (που δηλώνει απώλεια). Ακόμα αναφέρθηκε στην αποσεξουαλικοποίηση ως παγίδα στη θεραπευτική των μη κλασικών περιπτώσεων και στον τρόπο με τον οποίο το έργο της Catherine Chabert απαντά στον κίνδυνο αυτό. Τέλος υπογράμμισε τη σημασία της καταστροφικότητας και της ενόρμησης θανάτου στις αποσυνδεδεμένες διαδικασίες που στηρίζουν το πένθος και τη διαφοροποίηση.

Η παρουσίαση της J. Mitchell, για τα αδέλφια και την καταπίεση των γυναικών, παρουσίασε εξαιρετικό ενδιαφέρον, καθώς, στηριζόμενη στην πασίγνωστη διάλεξη του Freud το 1933 On Femininity, προτείνει τον νόμο της μητέρας (ως απειλή απόσυρσης της αγάπης της εάν το νήπιο “επιτεθεί” στο νεογέννητο ή αναμενόμενο αδελφό/ή), που προηγείται του νόμου του πατέρα, και ο οποίος νόμος, μόνος αυτός, κοινωνικοποιεί το κορίτσι. Το κορίτσι ακολούθως επιστρέφει στην οικογένεια και στην αιμομιτική σχέση με τον πατέρα. Στην ασταθή σύνδεση του κοριτσιού με το κοινωνικό βλέπει την καταπίεση των γυναικών, έστω και αν έχουν σημειωθεί σημαντικές κατακτήσεις από το φεμινιστικό κίνημα. Η Mitchell επίσης κατάθεσε τις ιδέες της, πάνω στις οποίες εργάζεται τελευταία, αναφορικά με την εμφυλιοποίηση, και τον οριζόντιο άξονα ανάπτυξης σε αντίθεση με τον κάθετο (σχέσεις αδελφών σε αντιδιαστολή με τις κάθετες σχέσεις γονέων παιδιών).

Τις απόψεις της Mitchell σχολίασε ο Γρ. Βασιλαματζής, τονίζοντας ότι στις οριακές παθολογίες ο οιδιποδιακός πατέρας είναι απών, και πως αν η υστερία, την οποία η Mitchell παίρνει ως ψυχαναλυτικό παράδειγμα, είναι σύμφωνη με τις περιπέτειες της αμφισεξουαλικότητας (όπως υποστήριξε και ο Freud), η οριακή δομή θέτει τα ζητήματα των προ-οιδιπόδειων σχέσεων και τραυμάτων που εμποδίζουν την απαρτίωση. Εδώ η αμφισεξουαλικότητα εμπλέκεται σε μηχανισμούς σχάσης και διάψευσης και η μη απαρτίωση, η δυσφορία και οι επιθέσεις προς το σώμα κυριαρχούν. Το τραγικό και η αυτοκαταστροφικότητα υπερτερούν της σύγκρουσης και του νευρωτικού συμπτώματος.

Σίγουρα από τις πιο σημαντικές στιγμές του συμποσίου ήταν η ειδική συνεδρία για τον εκλιπόντα Δάσκαλο μας Π. Σακελλαρόπουλο, στη μνήμη του οποίου ήταν αφιερωμένο το Συμπόσιο. Ο Π. Σακελλαρόπουλος υπήρξε ιδρυτικό μέλος της Εταιρείας μας, πρωταγωνιστή της ψυχιατρικής μεταρρύθμισης στην χώρα αλλά και πρωτοπόρο του εμπλουτισμού της κοινωνικής ψυχιατρικής με τις ψυχαναλυτικές ιδέες. Στην συνεδρία προέδρευσε ο Μ. Γιωσαφάτ, από τα ιδρυτικά μέλη της Εταιρείας μας, ο οποίος αναφέρθηκε σε

αναμνήσεις από την κοινή τους διαδρομή που οδήγησε, πέραν των άλλων, και στην ίδρυση της ΕΕΨΨ. Μίλησαν επίσης οι Δ. Αναστασόπουλος, Κ. Ταλφανίδης, Τ. Λαζαράτου και Τζ. Σουμάκη. Στην συζήτηση παρενέβη η Α. Φραγκούλη, εκ μέρους της οικογένειας.

Μια άλλη πολύ σημαντική συνεδρία αφιερώθηκε στην έκδοση, από την Εταιρεία μας με υπεύθυνο τον Δ. Κυριαζή, της μετάφρασης του βιβλίου του Bion Προσοχή και Ερμηνεία (Attention and Interpretation). Στην παρουσίαση αυτή συμμετείχαν ο R. Vermote και οι Γρ. Βασιλαματζής, Θ. Κατριόσκα και Δ. Κυριαζής.

Το Συμπόσιο έκλεισε με έναν διεπιστημονικό διάλογο για το φύλο και την σεξουαλικότητα ανάμεσα στην Ε. Αβδελιά, η οποία παρουσίασε τις διαδρομές του φύλου και της σεξουαλικότητας από πλευράς της Ιστορίας, την Β. Καντσά η οποία έκανε μια προσέγγιση της σεξουαλικότητας από την σκοπιά της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και τον πρόεδρο της ΕΕΨΨ Δ. Ρήγα, ο οποίος κατάθεσε την ψυχαναλυτική άποψη.

Οι προσεγγίσεις αφορούσαν στον τομέα, αλλά και τον βαθμό, της κοινωνικής κατασκευής, σχετικά με την έμφυλη ταυτότητα και τις σύστοιχες σεξουαλικότητες. Αν δηλαδή το φύλο, αλλά και η σεξουαλικότητα, είναι φυσικό, αναλλοίωτο και τελεσίδικο ή αν υφίστανται κοινωνική και πολιτισμική επιρροή.

Η Ιστορική και η Ανθρωπολογική προσέγγιση, όπως είναι φυσικό, δίνει μεγαλύτερη βαρύτητα στον πολιτισμικό και τονκοινωνικό παράγοντα, χωρίς όμως να αγνοεί το σώμα, για το οποίο όμως τονίζει, όσον αφορά στην αντίληψη του από το υποκείμενο, έναν βαθμό κατασκευής.

Από την άλλη μεριά ο Δ. Ρήγας, εκ μέρους της ΕΕΨΨ, τόνισε ότι η ψυχαναλυτική προσέγγιση, μέσω της γόνιμης συνεισφοράς του δεύτερου φεμινιστικού κύματος (Mitchell, Chodorow, κ.α.), οδηγήθηκε στη διάκριση μεταξύ βιολογικού (sex) και κοινωνικού (gender) φύλου, που θεωρείται κατασκευή, καθώς κοινωνικές και πολιτισμικές επιταγές, σχετικά με τους ρόλους ανδρών και γυναικών, εγγράφονται στον ψυχισμό ως συμπλήρωση στην θεμελίωση της έμφυλης διαφοράς στη φύση. Αναφορικά με τις μετανεωτερικές απόψεις,

που επηρέασαν ένα μέρος της σχεσιακής, κυρίως, ψυχανάλυσης και που απορρίπτονται το βιολογικό στην νοσηματοδότηση του εαυτού, συνειδητή και ασυνείδητη, θεωρούμε ότι αγνόηση αυτής της πραγματικότητας οδηγεί σε μια απο-υλοποίηση του φύλου και δημιουργεί ένα κόσμο όπου το νόημα υπάρχει μόνο, χωρίς το σώμα.

Η ψυχανάλυση φυσικά δεν παραγνωρίζει τον ρόλο των πολιτισμικών, κοινωνικών, και διαπροσωπικών διεργασιών, αλλήλ ούτε των ενορμήσεων και του σεξουαλικού αναπαραγωγικού σώματος στη διαμόρφωση, αλλήλ και το βίωμα του φύλου, παρά τις όποιες διαφορές, ως προς την σημασία της κάθε συνιστώσας.

Εν κατακλείδι, δεδομένου ότι ο άνθρωπος πόνος και δυσφορία, αναφορικά με την σεξουαλικότητα και τα θέματα φύλου και ταυτότητας, συχνά διαμορφώνουν ένα θεραπευτικό αίτημα, η ψυχανάλυση οφείλει να λαμβάνει υπόψη ότι η αλληλεπίδραση της κοινωνικής με την βιολογική πραγματικότητα, μέσα στην οποία ενοικούμε, πρέπει να αποβαίνει προς όφελος του νοήματος και όχι της εκδραμάτισης.

Το κλείσιμο του συμποσίου, μαζί με έναν πρώτο απολογισμό, έγιναν από τον πρόεδρο και την αντιπρόεδρο της ΕΕΨΨ και του συμποσίου Δ. Ρήγα και Χ. Καραμανωλάκη

θερμές ευχαριστίες:

Στην Οργανωτική Επιτροπή και ιδιαιτέρως στους Χ. Καραμανωλάκη και Γρ. Μανιαδάκη για την ανεκτίμητη συνεισφορά τους στην οργάνωση αυτού του Συμποσίου, χωρίς την οποία η υλοποίηση του θα ήταν ανέφικτη.

Στον Τάκη Μαρθιαντή για την γραμματειακή υποστήριξη.

Στους Γρ. Βασιλαματζή, Χ. Καραμανωλάκη και Γρ. Μανιαδάκη για την συνεισφορά τους στην συγγραφή αυτού του κειμένου.

Δημήτρης Ρήγας
Ψυχίατρος, Ψυχαναλυτής
Διδάσκων μέλος ΕΕΨΨ
Πρόεδρος της Οργανωτικής Επιτοπής
του Συμποσίου

XVI ΣΥΜΠΟΣΙΟ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ
ΚΑΙ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗΣ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑΣ

Γυναικεία σεξουαλικότητα
Είναι ακόμα μια
σκοτεινή ήπειρος;

12-14
Απριλίου 2019

www.psychanalysis-psychotherapy.gr

Αθήνα
Divani Palace Acropolis

Στον απόπλο του XV συμποσίου παραθέτουμε σε συνοπτική μορφή τις ομιλίες της Catherine Chabert και της Juliet Mitchell στις οποίες αναφερθήκαμε ήδη στο προηγούμενο τεύχος των διαλόγων

Από την υστερία στη μελαγχολία, τα πολλά πρόσωπα του θηλυκού

Catherine Chabert
(Συνοπτική παρουσίαση)

Ανάμεσα στα ζεύγη των αντιθέτων που διατρέχουν τη Φροϋδική σκέψη, άλλοτε αντιμετώπια και άλλοτε σε διαλεκτική σύνθεση, το ζεύγος αρσενικό-θηλυκό έχει κομβική θέση, αφού η διάκριση μεταξύ ενορμήσεων αυτοσυντήρησης και σεξουαλικών ενορμήσεων υποστηρίζει τη διαφοροποίηση εγώ και αντικειμένου. Ο άλλος, ο ξένος είναι και ο σεξουαλικά διαφορετικός.

Ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια, μια σημαντική διαφορά εντοπίζεται στην επιλογή αντικειμένου. Για τα αγόρια τίποτα δεν αηλιάζει – η μητέρα παραμένει το αντικείμενο αγάπης. Για το κορίτσι, η αηλιάγει το αντικείμενο που υπαγορεύεται από την απομάγευση του δεσμού με τη μητέρα μπορεί ήδη ν' αποτελεί πράξη προδοσίας, η οποία γίνεται βαρύτερη λόγω της επιθυμίας του να πάρει τη θέση της δίπλα στον πατέρα. Ο κίνδυνος είναι μεγάλος – κίνδυνος απώλειας της μητρικής αγάπης, που αποτελεί το θεμέλιο της ναρκισσιστικής επένδυσης και τη βάση των ταυτίσεων, που έλκει τις ενορμητικές δυνάμεις οι οποίες διατηρούν το αίσθημα της ύπαρξης και τη συνέχειά του.

Η ψυχανάλυση αποκαλύπτει ένα διπλό ρεύμα στην εκτύλιξη του θηλυκού. Το ένα μέρος του ανήκει στο δίκτυο του Οιδιποδείου συμπλέγματος, το άλλο βυθίζεται στους μαιάνδρους του άγχους της απώλειας της αγάπης του αντικειμένου. Το θηλυκό, και μάλιστα το θηλυκό-μητρικό, στεγάζει και το παιδικό στοιχείο και τις συμπαρομαρτούσες εικόνες παθητικότητας και ανημποριάς καθώς και φαντασιώσεις παρείσφρησης. Αυτό ακριβώς το θηλυκό συνιστά τη βάση της αμφισεξουαλικότητας και των ταυτίσεων που απορρέουν από αυτή.

Η θεραπευτική προσέγγιση της απώλειας του αντικειμένου και των ταυτίσεων επιτρέπει τη διάκριση της υστερικής από τη μελαγχολική ταύτιση με οδηγό τις φαντασιώσεις αποπλήνωσης. Η υστερική εκδοχή αφήνει τον ενεργητικό ρόλο στον «διαστροφικό» ενήλικα, ενώ το κορίτσι παραμένει παθητικό χάρις σε μιαν αντιστροφή: «Δεν τον ποθώ εγώ, εκείνος με αποπληνά». Όταν όμως η παθητικότητα είναι ανυπόφορη (όταν δηλαδή η σχέση με το πρωταρχικό αντικείμενο πάσχει) η αποπλήνωση ακολουθεί τη μελαγχολική εκδοχή που χαρακτηρίζεται από την πεποίθηση ότι το κορίτσι αποπληνώσε ενεργητικά τον πατέρα και δεν αποπληνώθηκε παθητικά από εκείνον. Η ενοχή και η ανάγκη για τιμωρία εκδηλώνονται σε αυτή την περίπτωση μέσω της μαζοχιστικής τάσης καθώς και των αυτοκατηγοριών που απαιτούν φοβερά αντίποινα.

Παρουσιάστηκαν και δυο σχετικά κλινικά παραδείγματα. Στο πρώτο αναδεικνύονται οι (πολύ ανθεκτικοί) δεσμοί ανάμεσα στον ηθικό μαζοχισμό και τη μελαγχολία. Στο δεύτερο, τα σημεία τομής υστερίας και ναρκισσισμού, καθώς και ένας ειδικός τύπος επιλογής αντικειμένου που καθορίζεται από το διχασμό ανάμεσα στην εξιδανίκευση και τον ευτελισμό του άνδρα. Ο κοινός παρονομαστής των δυο αυτών προσώπων του θήλεος είναι το διαρκές άγχος της παθητικότητας και ο απεγνωσμένος αγώνας απέναντι στο αποτύπωμα του αντικειμένου και την εξάρτηση που συνεπάγεται η παρουσία του.

Ωστόσο σε αυτές τις περιπτώσεις η μεταβίβαση κινητοποιεί τις ενορμήσεις και ανοίγει διόδους για αυτές. Το διπλό βίωμα ικανοποίησης και ματαίωσης μέσα στην ανάληψη ξυπνά την πλευρά του ψυχικού πόνου που στρέφεται προς το αντικείμενο και την απελευθερώνει από τη βάρβαρη τυραννία του ναρκισσισμού.

(Απόδοση: Γρηγόρης Μανιαδάκης)

Τα αδέρφια και η καταπίεση των γυναικών: Εργασία εν προόδω

Juliet Mitchell (Συνοπτική παρουσίαση)

Η Mitchell, προσκεκλημένη ομιλήτρια στο 16ο συμπόσιο της ΕΕΨΨ, με θέμα Γυναικεία σεξουαλικότητα: Είναι ακόμη μια σκοτεινή ήπειρος; (12-14 Απριλίου 2019) αναφέρθηκε στις ιδέες της σχετικά με την θηλυκότητα/Φεμινισμό. Αφού έκανε μια σημασιολογική αναφορά στους όρους καταπίεση (oppression) και προνόμιο (privilege), ανέπτυξε τις απόψεις της για το Νόμο της Μητέρας, σε αντιδιαστολή με τον Νόμο του Πατέρα του Freud και του Lacan.

Κατά την εκτίμησή της, η ψυχανάλυση ημιμοδοτεί τον κάθετο άξονα (Νόμος του Πατέρα) εις βάρος των παρακείμενων σχέσεων του οριζόντιου άξονα (lateral relations on a horizontal axis) (Νόμος της Μητέρας) ο οποίος αφορά στον κοινωνικό κόσμο της αλληλεπίδρασης τόσο με τα αδέρφια και τους φίλους, όσο και με τους συντρόφους και τους εχθρούς.

Η Mitchell, ανέφερε ότι η ψυχολογική εξήγηση του φρουϊδικού θηλυκού οιδιπόδειου συμπλέγματος, η οποία δίνει την εξουσία στον Πατέρα, και όχι στον Άνδρα, έχει επίσης συμβάλει στην καταπίεση των γυναικών. Η πατριαρχική αυτή οπτική όμως, δεν εξηγεί το 'πρόβλημα' της θηλυκότητας, αντίθετα εμπεριέχει μια συγκεκαλυμμένη υποτίμηση/παρανόηση, αυτό που ο Freud, είχε αποκαλέσει 'σκοτεινή ήπειρο'. Το, κατά Freud, ευνοχισμένο Οιδιποδειακό κορίτσι, διακατέχεται από τον φθόνο του πέους, όπως και η μητέρα του, και για τον λόγο αυτό αναπαράγει ένα κοινωνικό μοντέλο το οποίο καταλήγει στην δημιουργία μιας κοινωνίας κυριαρχούμενη από τον Πατέρα. Επειδή, το κορίτσι είναι ήδη ευνοχισμένο, το σύμπλεγμα του ευνοχισμού δεν λύνει το Οιδιπόδειο στα κορίτσια, (όπως στα αγόρια), η δε αιμομικτική έκφραση -και η συνεπακόλουθη απαγόρευση- δεν ισχύει. Το σύμπλεγμα του ευνοχισμού στο κορίτσι δεν λειτουργεί ως απαγόρευση, αντίθετα το εισάγει (έμφαση της Mitchell) προς μια νέα αιμομικτική επιθυμία, δηλαδή θα πρέπει αποσπάσει/προκαλέσει (elicit) την επιθυμία του πατέρα.

Η Mitchell, επίσης ισχυρίσθηκε ότι η προ-κοινωνική κατάσταση είναι εξίσου σημαντική όσο και η προ-Οιδιποδειακή. Ενώ η προ-Οιδιποδειακή κατάσταση εντοπίζεται στον κάθετο άξονα της σχέσης μητέρας-παιδιού, η προ-κοινωνική εντοπίζεται στον οριζόντιο. Και οι δύο άξονες

συνεισφέρουν με ένα αυτόνομο τρόπο στις ασυνείδητες διαδικασίες. Για παράδειγμα, στον οριζόντιο άξονα, το νήπιο όταν έρχεται στην ζωή ένα αδελφάκι υφίσταται το «αδελφικό τραύμα». Τόσο οι θετικές όσο και οι αρνητικές δολιοφονικές ενορμπτικές διακινήσεις από την άφιξη του νέου μωρού χαλιναγωγούνται από την απαγόρευση που επιβάλλει/εγκαθιστά ο νόμος της μητέρας, δηλαδή μια απόλυτη απαγόρευση.

Ο νόμος της Μητέρας επιβάλλεται μέσα από την απόσυρση της φροντίδας και με αυτόν τον τρόπο απαγορεύονται οι έκνομες ενορμπτικές διακινήσεις του νήπιου απέναντι στο νεογέννητο μωρό. Έτσι, η είσοδος στο κοινωνικό γίγνεσθαι αποτελεί πλέον θέμα διαπραγμάτευσης και τελετουργίας μύησης. Το κορίτσι υποβάλλεται σε μια τελετουργία μέσα από την απαγόρευση της μητέρας, και εφόσον είναι τόσο προ-Οιδιποδειακό όσο και προ-κοινωνικό παιδί, αρχίζει να διαμορφώνει την κοινωνικότητά της μέσα από την αμφιφυλία της). Το κορίτσι θα εισέλθει αργότερα στο θηλυκό Οιδιπόδειο, για να κερδίσει την αγάπη του πατέρα της, μισώντας ταυτόχρονα την μητέρα της, και λόγω αυτού του μίσους θα στρέψει τις δολιοφονικές της ενορμήσεις στον εαυτό της, σε ένα είδος «θηλυκού» μαζοχισμού.

Το αγόρι, όπως και η αδερφή του, θα εισέλθει στην κοινωνία ως νήπιο μέσω της απαγόρευσης της μητέρας και, στη συνέχεια, σε αντίθεση με την αδελφή του, θα ξαναπεράσει την διαδικασία μέσω του νόμου του Πατέρα. Ωστόσο, για το κορίτσι ο νόμος της Μητέρας είναι η μόνη είσοδός της στο κοινωνικό γίγνεσθαι, και πρέπει να επωφεληθεί από αυτό όσο το δυνατόν περισσότερο.

Συμπερασματικά, το κορίτσι στην πορεία της προς την γυναικεία της υπόσταση, στο πλαίσιο του θηλυκού Οιδιπόδειου συμπλέγματος αποκλείεται από το κοινωνικό γίγνεσθαι. Οπότε, η καταπίεση των γυναικών εντοπίζεται στην ένταση που υπάρχει ανάμεσα στον αποκλεισμό της από την κοινωνία, ο οποίος συμπίπτει με την πατριαρχία, ενώ η ένταξη (inclusion) της στην κοινωνία γίνεται μέσω του Νόμου της Μητέρας (οριζόντιος άξονας), της οποίας οι απαγορεύσεις κοινωνικοποιούν και τα δύο φύλα.

(Απόδοση: Γεωργία Χαλικιά)

Μαθητεία κοντά στον Παναγιώτη Σακελλαρόπουλο

«Αυτή η διαδικασία της θεραπευτικής σχέσης που πρέπει ο θεραπευτής να την εγκαταστήσει και να την αντέξει, έχοντας απέναντί του έναν παλινδρομημένο, ανήσυχο, αν όχι διεγερτικό άρρωστο, μένει πάντα ένα σοβαρό πρόβλημα. Προσφέροντας στον άρρωστο την αίσθηση της αφοσίωσης και της σταθερότητας και με την ταυτόχρονη λειτουργία της κατάλληλης τεχνικής, τροποποιείται τουλάχιστον η επιθετική, η καχύποπτη, η παραληρηματική διωκτική στάση του ψυχωσικού, απέναντι στο θεραπευτή... Το συναίσθημα, το πλέον επικίνδυνο και το πλέον γενικό στην αντιμεταβιβαστική σχέση με τον ψυχωσικό, είναι ο φόβος ή ακριβέστερα η αγωνία... Σήμερα όμως έχει φανεί ότι η αρνητική αντιμεταβίβαση δεν οφείλεται μόνο στο φόβο. Οφείλεται εξίσου και στην δυσκολία, εξαιτίας του αποπνικτικού συναισθήματος που γεννιέται στο θεραπευτή από ενός σημείου και ύστερα εάν και εφόσον η θεραπεία προχωρά ικανοποιητικά, της ανάγκης του αρρώστου να εγκαταστήσει και να ζήσει μαζί του μια στενή συμβιωτική σχέση, την πρωτογενή δηλαδή εκείνη σχέση με το αρχικό του αντικείμενο... Άρα ο προβληματισμός τοποθετείται πλέον στο επίπεδο του κατά πόσον μπορεί ο θεραπευτής να αντέξει την μεταβίβαση του ψυχωσικού. Είναι κατά συνέπεια πολύ περισσότερο πρόβλημα αντιμεταβίβασης και λιγότερο της ύπαρξης ή μη συναισθηματικής μεταβίβασης από μέρους του ψυχωσικού ασθενούς».

Από το άρθρο του Παναγιώτη Σακελλαρόπουλου: Ψύχωση, Ψυχοθεραπευτικοί Χειρισμοί και Ψυχαναλυτικό Πρίσμα

Ψυχαναλυτική Ψυχοθεραπεία Ψυχώσεων

Είχα την τύχη να έχω δάσκαλο τον καθηγητή Παναγιώτη Σακελλαρόπουλο στην αρχή της θεραπευτικής μου πορείας ως υπεύθυνος ψυχίατρος ενός ξενώνα χρόνιων ψυχωσικών ασθενών της Λέρου (1993-1998), κατόπιν ως επόπτης του προσωπικού των ενδιάμεσων δομών αποασυλοποίησης του νομού Έβρου (1999-2004) και τελικά ως επιστημονικός υπεύθυνος του τμήματος ενηλίκων του Ινστιτούτου Ψυχικής Υγείας Παιδιών και Ενηλίκων Καλλιθέας (2001-2013). Μία συνεργασία τουλάχιστον τριάντα χρόνων, παράλληλη με την ψυχιατρική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα με αφορμή το «όνειδος της Λέρου» και θεμελιωμένη στην κοινωνική ψυχιατρική και την ψυχανάλυση.

Όταν ξεκίνησα τη θεραπευτική μου εργασία στον ξενώνα της Νέας Σμύρνης (και αργότερα Καλλιθέας) πίστευα ότι είχα μια επαρκέστατη θεωρητική, ψυχαναλυτική γνώση για την ψύχωση, ήμουν όμως ανύποπτος για τα έντονα δυναμικά και τα φαινόμενα μεταβίβασης-αντιμεταβίβασης που αναπόφευκτα αναπτύσσονται σε ένα ενδιάμεσο πλαίσιο που φιλοδοξεί να περιθάψει ψυχωσικούς ασθενείς. Ο ενθουσιασμός και η αισιοδοξία των κατά το πλείστον νεαρών και άπειρων θεραπευτών, σε συνδυασμό με τη μάλλον απλουστευτική και εξιδανικευτική ιδεολογία του ψυχιατρικού κινήματος της αποασυλοποίησης, συγκρούονταν σφόδρα με την τεράστια καταστροφικότητα των ψυχωσικών ασθενών, τη σοβαρή αδυναμία διαχείρισης του ψυχικού πόνου και της ματαίωσης, καθώς και με την ανάγκη τους για διάψευση της εξωτερικής πραγματικότητας και αντικατάστασή

της από μια εσωτερική, παραληρητική. Ένας νέος θεραπευτής αδυνατούσε να κατανοήσει γιατί ο τάδε ψυχωσικός έσβηνε το τσιγάρο επάνω στο ολοκαίνουργιο κομοδίνο του κρεβατιού του και όχι στο τασάκι, ή ο δείνα αρνιόταν κατηγορηματικά να ακολουθήσει το προσωπικό και τους άλλους ασθενείς στις προγραμματισμένες θερινές «διακοπές» του ξενώνα. Ακολουθούσαν οι γνωστές αντιμεταβιβαστικές αντιδράσεις: απογοήτευση, ναρκισσιστικό πλήγωμα, ενοχή, μανιακόμορφες υπερδραστικότητες ή συναισθηματική απόσυρση και, βέβαια, θυμός. Θυμός ο οποίος συνήθως προβαλλόταν σε κάποιον ασθενή, σε κάποιο συνάδελφο, στον επιστημονικό υπεύθυνο της δομής ή και στον επόπτη (εφόσον υπήρχε).

Για αυτό ήταν και είναι απαραίτητη η λειτουργία της θεραπευτικής ομάδας που περιθάλλει ψυχωσικούς με ένα ψυχοδυναμικό πρίσμα, η συστηματική εποπτεία και η δυνατότητα να κατανοεί κανείς την ψυχωσική παθολογία και τα δυναμικά που αναπτύσσονται μεταξύ θεραπευτών και θεραπευομένων μέσα από μια ψυχαναλυτική θεωρία, έναν ψυχογονικό θεσμό (Hochmann 2003). Η ικανότητα να κατανοεί κανείς (έστω και εκ των υστέρων) τα φαινόμενα που αναπτύσσονται και να τα συνδέει με μια θεωρία, προσφέρει στο θεραπευτή μια νοητική ευχαρίστηση, καθώς αυτός καλείται διαρκώς να αντιμετωπίσει μια ψυχοπαθολογία που καταστρέφει την ικανότητα του σκέπτεσθαι, μια αμυντική συσκευή που έχει κατασκευασθεί για να καταστρέφει την αναγνώριση και συνειδητοποίηση μιας αβάσταχτης εσωτερικής και εξωτερικής πραγματικότητας. Παράλληλα το

συνήθως αυστηρό και απαιτητικό ψυχαναλυτικό Υπερεγώ χρειάζεται να θέτει ρεαλιστικότερους στόχους, ώστε να προσαρμόζεται στις περιορισμένες ικανότητες για αλληλαγία του ψυχωτικού ασθενούς. Η θεραπευτική ομάδα καλείται να καλλιιεργήσει ένα χώρο ασφάλειας και εμπιστοσύνης, όπου οι αντιμεταβιβαστικές αντιδράσεις εκφράζονται ανοιχτά και γίνονται αντικείμενο περίεξης και στοχασμού. Οι θεραπευτές των ψυχωτικών έχουν οι ίδιοι ανάγκη φροντίδας και ο επιστημονικός φορέας τους πρέπει να στηρίζει και να παρέχει τα απαραίτητα για την καλύτερη δυνατή λειτουργία του πλαισίου και της θεραπευτικής ομάδας. Νομίζω ότι το κεντρικό ζήτημα είναι πώς θα καταφέρει η θεραπευτική ομάδα, αλληλά και ο κάθε θεραπευτής ξεχωριστά, να προστατέψει την ικανότητα να σκέφτεται και να αντιλεί ικανοποίηση από μια δημιουργική, νοητική εργασία σε σύνδεση με τη θεωρία, προσπαθώντας να αντιμετωπίσει μια ψυχοπαθολογία που κατεξοχήν επιτίθεται στη σκέψη, στις κάθε είδους συνδέσεις, τη συμβολικότητα και τη δυνατότητα πνευματικής απόλαυσης.

Οι βασικοί άξονες της ψυχαναλυτικής θεραπείας των ψυχωτικών, τα τελευταία 50 χρόνια, παραμένουν αξιοσημείωτα σταθεροί και διατρέχουν στα σχετικά κείμενα του Π. Σακελλιαρόπουλου τα οποία αναφέρονται στη βιβλιογραφία: συστηματική, συνδυασμένη εργασία εντός πλαισίου, από ένα σύνολο διαφορετικών θεραπειών, με σταθερότητα, αξιοπιστία και ευδόωση της μεταβίβασης στον φορέα, όπου η έμφαση δίνεται στη μελέτη των φαινομένων μεταβίβασης-αντιμεταβίβασης και στην ασφάλεια και φροντίδα της θεραπευτικής ομάδας. Διάρκης καλλιέργεια της σκέψης και της συμβολικής λειτουργίας με αναφορά στην ψυχαναλυτική θεωρία για τις ψυχώσεις και το ψυχαναλυτικό πρίσμα για την κατανόηση των δυναμικών της αλληλεπίδρασης θεραπειών – θεραπευομένων – περιέχοντος πλαισίου. (Το ψυχαναλυτικό πρίσμα του θεραπευτή προϋποθέτει την αποδοχή της καθοριστικής σημασίας των ασυνείδητων μηχανισμών και της ψυχικής αιτιότητας για τον σχηματισμό των ψυχικών φαινομένων και των συμπτωμάτων). Η σημασία των ψυχικών λειτουργιών του θεραπευτή για ενδοβολή και ωριμότερες ταυτίσεις από τον ασθενή, ασθενή ο οποίος επενδύεται ενεργά λιβιδινικά από τον θεραπευτή του. Και βέβαια η συνεχής αναφορά στην ψυχωτική και μη ψυχωτική πλευρά της προσωπικότητας και στη συγκρουσιακή, δυναμική τους σχέση.

Η προσωπική εμπειρία από την πολύχρονη εργασία, από διάφορες θέσεις, με τους ψυχωτικούς ασθενείς είναι ότι η σχέση της ψυχανάλυσης με την

ψύχωση, στην τωρινή ψυχιατρική και επιστημονική πραγματικότητα, είναι δύσκολη και επισφαλής αλληλά αναγκαία και αναντικατάστατη (Χατζησταυράκης, Σακελλιαρόπουλος 2010). Υπάρχουν ασθενείς με τόσο ισχυρή ενόρμηση θανάτου, σε απόμειξη από την ενόρμηση ζωήςγια τους οποίους οι δυνατότητες μεταλληλαγής είναι ελάχιστες. Αλληλά και ασθενείς με μια ικανή υγιή, μη ψυχωτική πλευρά της προσωπικότητας, οι οποίοι επιθυμούν να σχετισθούν με τον θεραπευτή και μπορούν να αναγνωρίσουν περισσότερο την πραγματικότητα και να αντέχουν τον ψυχικό πόνο. Μπορεί να μη θεραπεύονται ριζικά, αλληλά αλληλάζει δραματικά η ποιότητα ζωής τους: αυτό είναι το απόσταγμα της εμπειρίας του Π. Σακελλιαρόπουλου. Ο ψυχαναλυτικός θεραπευτής ασθενών με ψύχωση επαγρυπνεί για την ποιότητα του συναισθηματικού δεσμού με τον ασθενή (Σακελλιαρόπουλος 2010), επιθυμεί να βελτιώνεται διαρκώς ως θεραπευτής, αντέχει στις αναπόφευκτες μταιώσεις της εργασίας του και αντιλεί ουσιαστική, μετουσιωτική ικανοποίηση από αυτήν, θέτοντας ταυτόχρονα ρεαλιστικούς στόχους. Τέτοιος θεραπευτής και πρότυπο ταυτίσεων για όλους μας ήταν ο πολυαγαπημένος μας Δάσκαλος, ο Τάκης Σακελλιαρόπουλος.

Βιβλιογραφία

Συλλογικός Τόμος. Αποασυλοποίηση και η σχέση της με την πρωτοβάθμια περίθαλψη. Συντονιστής: Δ. Δαμίγος. Πρόλογος: Π. Σακελλιαρόπουλος. Εκδόσεις Παπαζήση, 2003. • Συλλογικός Τόμος. Θεμέλιο της ψυχιατρικής ο συναισθηματικός δεσμός θεραπευτή-θεραπευόμενου. Παναγιώτης Σακελλιαρόπουλος: μια πορεία σαράντα και πλέον χρόνων παράλληλη με την ψυχιατρική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα». Πρόλογος: Β. Καψαμπέλης. Επιμέλεια έκδοσης: Π. Φίτσιου. Εκδόσεις Παπαζήση, 2010. • Hochmann, J. «Ψυχαναλυτική θεωρία της ψυχιατρικής περίθαλψης ψυχωτικών». Και: «Ο ψυχο-νοητικός θεσμός: ο ρόλος της θεωρίας για την ψυχική φροντίδα». Στο: «Αποασυλοποίηση και η σχέση της με την πρωτοβάθμια περίθαλψη». Εκδόσεις Παπαζήση, 2003. • Σακελλιαρόπουλος, Π. «Ψύχωση, ψυχοθεραπευτικοί χειρισμοί και ψυχαναλυτικό πρίσμα». Στο Αποασυλοποίηση και η σχέση της με την πρωτοβάθμια περίθαλψη. Εκδόσεις Παπαζήση, 2003. Επίσης στο Ψυχανάλυση και Ψυχοθεραπεία 1994, Τεύχος 20, 167-179. • Σακελλιαρόπουλος Π. & Τσιλιγκας Σ.: «Ψύχωση, ψυχαναλυτικό πρίσμα και δημόσια περίθαλψη». Στο: Ψυχανάλυση και ψυχοθεραπεία 1995, Τεύχος 40, 161-173. • Χατζησταυράκης, Γ. & Σακελλιαρόπουλος, Π.: «Ψυχανάλυση και ψύχωση: μια δύσκολη αλληλά αναγκαία σχέση». Στο: «Θεμέλιο της ψυχιατρικής ο συναισθηματικός δεσμός θεραπευτή-θεραπευόμενου». Εκδόσεις Παπαζήση, 2010.

Γιώργος Χατζησταυράκης
Ψυχίατρος, Ψυχαναλυτής
Τακτικό Μέλος ΕΕΨΨ

Αποχωρισμοί / αποχαιρετισμοί

Στις 26 Αυγούστου του 2019 έφυγε από τη ζωή η Αθηνά Αλεξανδρή, ιδρυτικό μέλος της ΕΕΨΨ. Η παιδίατρος, παιδοψυχίατρος και ψυχαναλύτρια Αθηνά Αλεξανδρή πέρα από τον καθοριστικό της ρόλο στην ίδρυση αυτοχθόνων ψυχαναλυτικών θεσμών, άνοιξε έναν «βασιλικό δρόμο» για τη διαμόρφωση μιας ιθαγενούς ψυχαναλυτικής κλινικής σκέψης που βασίστηκε στο παράδειγμα του «δύσκολου ασθενούς» και την αξιοποίηση του αντιμεταβιβαστικού βιώματος. Η προσέγγιση αυτή, αποτέλεσε και ένα ιδιαίτερα ανθεκτικό και πολυσήμαντο νήμα που διατρέχει σταθερά τη φυσιογνωμία της εταιρείας μας. Παραθέτουμε πιο κάτω τον επικήδειο που εκφώνησε η Πρόεδρος της ΕΕΨΨ Χαρά Καραμανωλάκη καθώς και ένα απόσπασμα από το μελέτημα της Αθηνάς Αλεξανδρή, η ΕΝΟΧΗ που αποδίδει, πιστεύουμε, τη χαρακτηριστική οξύτητα της σκέψης και ευθύτητα του ύφους της. Επίσης, μια στοιχειώδη καταγραφή του συγγραφικού της έργου.

Γρ. Μ.

Για την Αθηνά Αλεξανδρή

Εκ μέρους της Ελληνικής Εταιρείας Ψυχανάλυσης και Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας αποχαιρετώ σήμερα με θλίψη την Αθηνά Αλεξανδρή. Ο θάνατος της είναι μια μεγάλη απώλεια για την ψυχαναλυτική κοινότητα, ιδιαίτερα την ελληνική και μια ακόμη μεγαλύτερη απώλεια για την Εταιρεία μας, της οποίας υπήρξε μία εκ των ιδρυτών της.

Η Αθηνά Αλεξανδρή αφού σπούδασε ιατρική και παιδιατρική στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, εκπαιδεύθηκε στην ψυχιατρική παιδιών και ενηλίκων στο Πανεπιστήμιο McGill, στο Montreal του Καναδά, και στην ψυχανάλυση στο αντίστοιχο ινστιτούτο. Επέστρεψε στην Ελλάδα το 1971 πρωτοστατώντας στην ίδρυση στη χώρα μας ψυχαναλυτικών θεσμών. Τότε την κάλεσε στο Πανεπιστήμιο ο Κώστας Στεφανής, που την εκτιμούσε βαθιά, για να διδάξει στο Αιγινίτειο, ενώ από το τέλος της δεκαετίας του 80 εργαζόταν εκεί ως επόπτρια. Το 1977 ίδρυσε μαζί με τον -πρόσφατα χαμένο- Παναγιώτη Σακελληρόπουλο, τον Ανδρέα Γιαννακούλη, τον Ματθαίο Γιωσαφάτ και τον Γιαννη Τσιάντη την Ελληνική Εταιρεία Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας, που πριν λίγους μήνες μετονομάστηκε σε Ελληνική Εταιρεία Ψυχανάλυσης και Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας. Διετέλεσε πρόεδρος της και προσέφερε καθοριστικά στην εξέλιξη και ανάπτυξη της Εταιρείας.

Ως διδάσκουσα αναλύτρια με το κλινικό, εποπτικό και διδακτικό της έργο συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στον τρόπο, που πολλές και πολλοί από εμάς σκεπτόμαστε και εργαζόμαστε ψυχαναλυτικά, άρα και στη διαμόρφωση της ταυτότητας της συλλογικότητας μας.

Η βαθιά της γνώση για το πεδίο των αντικειμενοτρόπων σχέσεων, τη σημασία του πρωταρχικού αντικειμένου, τη συμμετοχή του αναλυτή, την αντιμεταβίβαση του, την προβλητική ταύτιση, αναπόφευκτα την οδήγησαν στην κλινική του δύσκολου ασθενή, μια εποχή που ακόμη η ψυχανάλυση στεκόταν αμήχανη απέναντι του. Και η τόλη της, η δυνατότητα να επινοεί και να δοκιμάζει, η αντοχή της, η ικανότητα να ακούει το ασυνείδητο μέσα από παράσιτα και θορύβους και να του απευθύνεται, την έκαναν μια προικισμένη θεραπεύτρια και μια σπουδαία δασκάλα.

Πρώτη φορά που την άκουσα να μιλά για αυτούς τους ασθενείς, τους επονομαζόμενους δύσκολους, ήταν τη δεκαετία του 90, σε ένα πανεπιστημιακό ψυχιατρικό νοσοκομείο, στο Αιγινίτειο. Μια ομάδα ειδικευόμενων ψυχιάτρων, με ψυχικά φορτία ασθενών που δεν μπορούσαμε να διαχειριστούμε,

την ακούγαμε έκπληκτοι να χρησιμοποιεί μια άλλη γλώσσα, να δίνει νόημα, να ανοίγει δρόμους. Μια ομάδα εποπτείας που διήρκησε χρόνια, μας πρόσφερε πολλιά, μας άλλαξε, ήταν για όλους μας ένα πραγματικό σχολείο.

Της άρεσε ο χώρος του Πανεπιστήμιου, όπως και η εργασία με ψυχιατρικούς ασθενείς. Και η σπορά της δεν πήγε χαμένη. Βρίσκοντας εύφορο έδαφος και άξιο συνεχιστή κάρπισε ώστε σήμερα η ψυχαναλυτική εργασία με τους οριακούς ασθενείς να έχει το δικό της χώρο στην Α΄ Πανεπιστημιακή Ψυχιατρική Κλινική. Ο τρόπος που η Αθηνά Αλεξανδρή προσέγγιζε και κατανοούσε τους οριακούς ασθενείς, αλλιώς και η εποπτική της εργασία με τους θεραπευτές τους αποτυπώνονται σε κείμενα της που περιλαμβάνονται στον συλλογικό αγγλόφωνο τόμο «Αντιμεταβίβαση: θεωρία, Τεχνική, Διδασκαλία» που εκδόθηκε το 1993 από τον Κάρνακ με επιμέλεια της ίδιας και του Γρηγόρη Βασιλαματζί.

Τα τελευταία χρόνια είχε αποσυρθεί από τους θεσμούς και έγραφε. Από το 2011 έως σήμερα έχουν κυκλοφορήσει 17 βιβλία της από τη Βήτα Ιατρικές Εκδόσεις. Μικροί τόμοι αφιερωμένοι σε θεμελιώδη ψυχαναλυτικά θέματα. Διαβάζοντας κάποιους από αυτούς αναγνώρισα τον ιδιαίτερο δικό της τρόπο, την απλότητα, την ανάμιξη της θεωρίας και των σκέψεων της με ιστορίες ασθενών και η φαντασίωση μου ήταν ότι έγραφε σαν να μιλά σε μια -μεγάλη πια ομάδα- στην οποία αποκάλυπτε το ψυχαναλυτικό σύμπαν, το τόσο οικείο στην ίδια, την κατοικία μιας ζωής.

Θα τη θυμόμαστε πάντα για τη βαθιά της ματιά στον ανθρώπινο ψυχισμό και τη μοναδική ικανότητα της να «συνομιλεί» με το ασυνείδητο. Το έργο της κλινικό, εποπτικό, διδακτικό, συγγραφικό είναι μια ανεκτίμητη κληρονομιά για την Εταιρεία Ψυχανάλυσης και Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας.

Αλλιώς και όσοι -μέσα ή έξω από ψυχαναλυτικούς θεσμούς- εργασθήκαμε μαζί της, κερδίσαμε τόσα που νιώθουμε πραγματικά τυχεροί και την ευγνωμονούμε.

Καλό της ταξίδι

Χαρά Καραμανωλάκη
Ψυχίατρος, Ψυχαναλύτρια,
Διδάσκων Μέλος και Πρόεδρος της ΕΕΨΨ

Η Ενοχή (Απόσπασμα)

Αρχίζοντας από την 45χρονη Βιολέττα, η οποία ήταν σε άτυπη ανάλυση με τη συγγραφέα για πολλά χρόνια. Σας υπενθυμίζω ότι είναι ευπαρουσίαστη, ευφυής, με μόρφωση πανεπιστημιακή και κάτοχος υψηλής πανεπιστημιακής και κοινωνικής θέσης. Ο προκάτοχός μου της είχε χορηγήσει φάρμακα για την κατάθλιψη, την παρέπεμψε όμως στην συγγραφέα, διότι όπως με πληροφόρησε δεν ήταν ικανοποιημένος από τα αποτελέσματα της δικής του ψυχιατρικής παρέμβασης.

Στην πρώτη μας συνάντηση η Βιολέττα ήταν αμήχανη με ύφος ικετευτικό-αόριστο, απρόθυμο και είπε ότι είναι πολυάσχολη και της προστίθεται ένα ακόμη χρέος, εννοώντας τις συναντήσεις με την συγγραφέα. Παρά την πολύ καλή οικονομική κατάσταση, ήταν μάλλον κακοντυμένη, αδύνατη και καθόταν κουλουριασμένη στην πολυθρόνα, σαν να φοβόταν κάποια επίπληξη από μέρους μου. Προοδευτικά ξεθαρρεύει και μιλάει πιο ελεύθερα στα χρόνια που ακολουθούν. Επαγγελματικά έχει πάρει την ανιούσα, παντρεύεται, κάνει παιδιά και δείχνει ευχαριστημένη.

Της πρότεινα να σκεφτούμε το τέλος της θεραπευτικής μας σχέσης. Δεν το δέχεται, με ήπιον τρόπο δηλώνει ότι θέλει να συνεχίσει. Το αποδέχομαι χωρίς να ξέρω το λόγο.

Συχνά, μιλάει για την δουλειά της και για μια εικαστική δραστηριότητα που διαρκεί μια δεκαετία αλλά δεν «βιάζεται» να την τελειώσει όπως δηλώνει. Πριν από λίγες μέρες, μου τονίζει ότι πρέπει να την τελειώσει, αλλά φοβάται για το τι θα πουν οι κριτές. «Ξέρετε είναι πολύ καλή εργασία. Επιτέλους θέλω να δείξω φανερά τα δικά μου πιστεύω, τις ιδέες μου, το σκεπτικό μου, αλλά αισθάνομαι δύσκολα, δεν μπορώ να αποκαλυφθώ».

Είναι η στιγμή που άρχισα να σκέφτομαι ότι εδώ κάτι κρύβεται – η Ενοχή της για τις επιτυχίες της – και περιμένω. Όταν βεβαιώθηκα ότι μοιράστηκα μαζί της τις σκέψεις μου, δεν απάντησε αλλά έδειξε ανακούφιση ότι επιτέλους κατάλαβα και μου αποκάλυψε τα συναισθήματά της, ότι ήταν συνέχεια καπελωμένη από τους γονείς της, ν' ακολουθεί την πεπατημένη σε όλους τους τομείς, πιστή, υπάκουη. Μόνο κρυφά μπορούσε να κάνει ό,τι ήθελε, αλλά αυτό την κούραζε πολύ, γιατί ήταν αναγκασμένη συνεχώς να ψεύδεται.

Ο αφηγηματικός λόγος της Βιολέττας συνοδεύονταν από ψυχικό πόνο, άλλοτε μεγαλύτερο μέχρι δακρύων και άλλοτε μικρότερο, το οποίο δεν μπορώ να μεταδώσω στο χαρτί γιατί μου λείπουν τα ανάλογα εφόδια. Με βρίσκει σύμφωνη αυτό που ο Rilke τονίζει ότι ο «πόνος δεν ερμηνεύεται» και αυτό που λέει ο Αισχύλος: «ότι, ο πόνος ο μεγάλος είναι ανυποχώρητος και τελικά αμίλητος». Θα ήθελα επίσης ν' αποσαφηνίσω τι εννοώ άτυπη ψυχαναλυτική τεχνική, θα μπορούσα και να την παρομοιάσω με τη "Here and now", τεχνική, δηλαδή, που διαχειριζόμαστε το κλινικό υλικό όπως αυτό παρουσιάζεται σε κάθε συνεδρία.

Οι σχέσεις με τους γονείς της, ήταν αιγιματικές και δυσκοιλονότες. Η ίδια ήταν συναισθηματικά και πρακτικά εξαρτημένη από αυτούς. Όπως πολλαπλά καθημερινά τηλεφωνήματα, φαγητά κ.λπ. Η εξαρτητική σχέση Γονιών και της Βιολέττας ήταν αμοιβαία, τη συντηρούσαν και τα δύο συμβαλλόμενα μέρη. Όμως η ίδια δεν ήταν βεβαία ότι υπήρχε αγάπη σ' αυτή τη σχέση. Εγώ νομίζω ότι αγαπιόντουσαν με το δικό τους τρόπο. Τίποτα περισσότερο δεν θα μπορούσα να σημειώσω διαφορετικά από άλλες αναλύσεις.

Θα ήθελα να κάνω γνωστό γιατί επέλεξα να ασχοληθώ και να ερευνήσω περαιτέρω το θέμα Ενοχή – σ' αυτή τη χρονική φάση της επιστημονικής μου πορείας. Πρόσφατα και για πρώτη φορά σοκαρίστηκα, όταν κατάλαβα ότι καθυστέρησα ν' αντιληφθώ ότι πίσω από τις δημιουργικές, αυτοκαταστροφικές, παραβατικές και συχνά επιθετικές πράξεις αναλυόμενων μου κρυβόταν η Ενοχή, άρρητη μεν αλλά πανταχού παρούσα.

Ειδικότερα η ενοχή κειτόταν και κρυβόταν – με τη δυναμική που την χαρακτηρίζει – συνειδητή-ασυνείδητη – πίσω από τις κατά τη γνώμη τους εγκληματικές τους πράξεις, οι οποίες ήσαν, το δικαίωμα στη ζωή, στο φύλο τους, στη σεξουαλικότητα, στο ευ ζειν υπό τη στενή και τη ευρεία

έννοια του όρου, όπως χαρά, έρωτας, αθλητισμός, σπορ, απόκτηση οικογένειας, παιδιών, μόρφωσης, κατάκτηση υψηλών κοινωνικών θέσεων, με αποκορύφωμα την πραγματοποίηση δημιουργικών στόχων για τους οποίους, είχαν τα απαραίτητα εφόδια. ....

Οφείλω να διερωτηθώ, γιατί άργησα τόσο πολύ να δώ, να αισθανθώ και ν' αντιληφθώ την Ενοχή, παρόλο που την υποψιαζόμουν. Δύσκολη απάντηση, γιατί τους επέτρεψα να με αποπληνήσουν; Ήταν ίσως για εμένα οι ιδανικοί αναλυόμενοι, νέοι, ωραίοι, ευφυείς, μορφωμένοι, τι το καλύτερο θα αναζητούσα να τους κρατήσω σε ανάλυση εσασί. Καθημερινά συνάδειφθοί μου κομπορρημονούν, «τον ή την έχω σε ανάλυση 7 χρόνια». Όταν ρωτάω γιατί τόσα πολλά χρόνια; Η απάντηση που παίρνω είναι «μα έχει πολλά προβλήματα». Και ποιος δεν έχει; Ιδίως όταν αυτό είναι το επάγγελμά σου! Έτσι πιθανόν, να συντηρούμε θεραπείες, που θα έπρεπε να έχουν ήδη λήξει τουλάχιστον προσωρινά. Πρόκειται πιθανόν για (object need -object addiction) και απ' τις δύο πλευρές η αλληλοεξάρτηση - Ψυχαναλυτής-Αναλυόμενος ή κρυφή συμφωνία και απ' τους δύο να μην χωρίσουμε ποτέ; Και ποιο είναι το object; Ο ψυχαναλυτής ή ο αναλυόμενος ή εναλλάσσονται οι ρόλοι; Στην περίπτωση ενός αναλυόμενου, απεδείχθη ότι το object είμαι εγώ: ήτοι η οικιακή βοηθός, η μόνη που φρόντιζε και νοιαζόταν γι' αυτόν.

Σχετικά με την δική μου ενοχή θα έλεγα ότι: η αναγνώριση της ενοχής του αναλυόμενου θα με οδηγούσε στην αναγνώριση της δικής μου ενοχής, η οποία θα έφερνε στο φως τις δικές μου ένοχες πράξεις, επιθυμίες και φαντασιώσεις. Δικαιολογημένα, λοιπόν απέφευγα, αρνιόμουν, εθελοτυφλούσα ν' αποδειχθώ την ενοχή των συγκεκριμένων αναλυόμενων.

Τα υπόλοιπα τα έχω ήδη καταθέσει...

Αθηνά Αλεξανδρή

Βιβλιογραφία Αθηνάς Αλεξανδρή

Alexandris, A. Vaslamatzis, Gr. (eds) (1992). *Countertransference: Theory, Technique, Teaching*, Karnac Books • Alexandris, A. (2008). *Violence in Children, Adolescents, Adults and Supervision*, Εκδόσεις Π.Χ Πασχαλίδης, Αθήνα • Αλεξανδρή, Α. (2008). *Βία σε εποπτείες, σε παιδιά, εφήβους και ενήλικες*. Ιατρικές Εκδόσεις Π.Χ Πασχαλίδης, Αθήνα • Αλεξανδρή, Α. (2011). *Το Ασυνείδητο*, ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις, Αθήνα • Αλεξανδρή, Α. (2012). *The Unconscious*, ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις, Αθήνα • Αλεξανδρή, Α. (2013). *Η Εποπτεία*, ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις, Αθήνα • Αλεξανδρή, Α. (2013). *Η Ενοχή*, ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις, Αθήνα • Αλεξανδρή, Α. (2014). *Η Παρουσία*, ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις, Αθήνα, Αθήνα • Αλεξανδρή, Α. (2015). *Η Μοίρα στην Ανθρώπινη Σχέση*, ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις, Αθήνα • Αλεξανδρή, Α. (2015). *Το Ένστικτο θανάτου «Μεταμφίεση»*, ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις • Αλεξανδρή, Α. (2016). *Η παγίδα των συναισθημάτων*, ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις, Αθήνα • Αλεξανδρή, Α. (2017). *Αιμομιξία*, ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις, Αθήνα • Αλεξανδρή, Α. (2017). *Η Παραδοσιακή θεραπεία των «Παλαβών» σε σύγκριση με την Ψυχαναλυτική θεραπεία αυτών*, ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις, Αθήνα, Αθήνα • Αλεξανδρή, Α. (2017). *Η Υπέρβαση των Συναισθημάτων*, ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις, Αθήνα • Αλεξανδρή, Α. (2018). *Η Βιαιότητα της Μνήμης*, ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις, Αθήνα • Αλεξανδρή, Α. (2018). *Το Ανακοινωθέν Όνειρο*, ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις, Αθήνα • Αλεξανδρή, Α. (2018). *Το Κενό και ο Χρήστης*, ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις, Αθήνα • Αλεξανδρή, Α. (2018). *Το Λανθάνον*, ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις, Αθήνα • Αλεξανδρή, Α. (2018). *Το Ψυχικό Τραύμα*, ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις, Αθήνα • Αλεξανδρή, Α. (2019). *Ιστορίες Ανθρώπων*, ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις, Αθήνα • Αλεξανδρή, Α. (2019). *Ψυχανάλυση*, ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις, Αθήνα

(Επιμέλεια: Γεωργία Χαλκιά)

Το 2020 ξεκίνησε με μια απώλεια για την ΕΕΨΨ: Στις 3 Ιανουαρίου έφυγε από τη ζωή ο Ηλίας Λιακόπουλος διδάσκων αναλυτής και ένα από τα πρώτα μέλη της εταιρείας με πολυσχιδή θεραπευτική, εποπτική και διδακτική παρουσία. Σε επόμενο τεύχος των διαλόγων θα αναφερθούμε εκτενώς στην παρουσία και το έργο του.

Ηλίας Λιακόπουλος

Ο Ηλίας Λιακόπουλος γεννήθηκε στην Αθήνα τον Μάρτιο του 1933. Σπούδασε ψυχολογία στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου και μετεκπαιδεύτηκε στην Ψυχανάλυση στο Ψυχαναλυτικό Ινστιτούτο του Μονάχου. Εκπόνησε τη διδακτορική του διατριβή στην Εκπαιδευτική Ψυχολογία στο Τεχνικό Πανεπιστήμιο του Μονάχου (Dr. Rer.nat.) και το 1968, έλαβε την κρατική άδεια άσκησης της Ψυχανάλυσης και της Ψυχαναλυτικής Θεραπείας. Εκπαιδεύτηκε στην ομαδική αναλυτική θεραπεία στο Μόναχο και το 1975 άρχισε να εργάζεται και ως ομαδικός αναλυτής. Με την άφιξή του στην Ελλάδα, εντάχθηκε στην ΕΕΨΨ από τα πρώτα της βήματα και ως διδάσκων αναλυτής έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εκπαίδευση των αναλυτών της εταιρείας. Έγινε Διδάσκων Αναλυτής στην ψυχαναλυτική ψυχοθεραπεία ομάδας (Ψυχαναλυτικό Ινστιτούτο MAP e.V. München) και Διδάσκων της «Ακαδημίας για τη Μετεκπαίδευση παιδιών στην ψυχαναλυτική ψυχοθεραπεία παιδιών και νέων», με την οποία οργάνωνε εκπαιδευτικά σεμινάρια ομαδικής θεραπείας επί πολλαλά χρόνια. Ήταν μέλος της γερμανικής DGPP, των Ψυχαναλυτικών Ινστιτούτων Akademie και MAP του Μονάχου, της DAGG (γερμανική εταιρεία ομαδικής θεραπείας), και Διδάσκων Αναλυτής στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Ινστιτούτου ZIST στη Βαυαρία. Υπήρξε επίσης, ιδρυτικό μέλος, Διδάσκων Ομαδικός Αναλυτής και μέλος της Εκπαιδευτικής Επιτροπής της ΕΕΨΨ.

Κλήμης Ναυρίδης

Ομ. Καθ. Ψυχολογίας ΕΚΠΑ
Ψυχαναλυτής, Τακτικό μέλος της ΕΕΨΨ

Εισαγωγικό Ψυχαναλυτικό Σεμινάριο

Η Ελληνική Εταιρεία Ψυχανάλυσης και Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας διοργανώνει κλινικό σεμινάριο με βάση τη θεωρία της ψυχανάλυσης. Στόχος των σεμιναρίων είναι η ανάδειξη του τρόπου που οικοδομείται ο ψυχισμός μας και η σύνδεσή του με την ψυχοπαθολογία. Το σεμινάριο απευθύνεται σε νέους επιστήμονες από τον χώρο της ψυχικής υγείας (ειδικευόμενους/ειδικευμένους, ψυχιάτρους και παιδοψυχιάτρους, ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς κ.α.) που επιθυμούν να εξοικειωθούν με την κλινική ψυχαναλυτική σκέψη. Οι συναντήσεις θα γίνονται στα γραφεία της Εταιρείας, Μιχαλακοπούλου 41-43, σε μνηιαία βάση κάθε δεύτερη Παρασκευή, 18:00-20:30, από τον Σεπτέμβριο του 2020 έως τον Ιούνιο του 2021. [1] Οι εισηγητές είναι μέλη της Ελληνικής Εταιρείας Ψυχανάλυσης και Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας.

Συντονιστές σεμιναρίου: **Νίκος Χαμπέρης**, Ψυχίατρος – Παιδοψυχίατρος, Διδάσκων Αναλυτής και τέως Πρόεδρος ΕΕΨΨ., **Γεωργία Χαλικιά**, Ph.D, Ψυχολόγος, Ψυχαναλύτρια, Τακτικό μέλος της ΕΕΨΨ

Θεματολογία – Εισηγητές

11/9/2020 Ασυνείδητο και Ενορμήσεις.

Εισηγητής: **Γρηγόρης Μανιαδάκης**, Ψυχίατρος, Δρ. ΕΚΠΑ, Ψυχαναλυτής, Τακτικό μέλος και Πρόεδρος της Εκπαιδευτικής Επιτροπής της ΕΕΨΨ, Συνεκδότης του International Forum of Psychoanalysis

9/10/2020 Δέρμα-Σώμα.

Εισηγήτρια: **Ειρήνη Βλαχάκη**. Ψυχίατρος –Παιδοψυχίατρος, Ψυχαναλύτρια, Τακτικό μέλος της ΕΕΨΨ

13/11/2020 Αμυντικοί μηχανισμοί.

Εισηγητής: **Κώστας Εμμανουηλίδης**, Δρ. ΕΚΠΑ, Ψυχίατρος, Ψυχαναλυτής, Τακτικό μέλος της ΕΕΨΨ

11/12/2020. Ναρκισσισμός.

Εισηγητής: **Δημήτρης Κυριαζής**, Ψυχίατρος, Ψυχαναλυτής, Τακτικό μέλος της ΕΕΨΨ

08/01/2021. Ψυχοσεξουαλική εξέλιξη.

Εισηγητής: **Παύλος Χατζητάσκος**, Δρ. ΕΚΠΑ, Ψυχίατρος, Ψυχαναλυτής, Τακτικό μέλος της ΕΕΨΨ

12/02/2021. Το Αντικείμενο.

Εισηγητής: **Κώστας Ταλφανίδης**, Παιδοψυχίατρος, Ψυχαναλυτής, Διδάσκων της ΕΕΨΨ

12/03/2021. Σύμβολο-Σκέψη.

Εισηγητής: **Βασίλης Φαλιάρης**, Ψυχίατρος, Ψυχαναλυτής, Διδάσκων της ΕΕΨΨ

09/04/2021. Το τραύμα.

Εισηγήτρια: **Χαρά Καραμανωλάκη**, Ψυχίατρος, Ψυχαναλύτρια, Διδάσκουσα της ΕΕΨΨ, Πρόεδρος του Δ.Σ. της ΕΕΨΨ

14/05/2021. Πένθος – Κατάθλιψη.

Εισηγήτρια: **Γεωργία Χαλικιά**, Ph.D, Ψυχολόγος, Ψυχαναλύτρια, Τακτικό μέλος της ΕΕΨΨ

11/06/2021. Πρώτη - Συνέντευξη.

Εισηγητής: **Γιώργος Χατζησταυράκης**, Δρ. ΕΚΠΑ, Ψυχίατρος, Ψυχαναλυτής, Τακτικό μέλος της ΕΕΨΨ

[1] Σε περίπτωση που οι συνθήκες, λόγω Covid-19, δεν το επιτρέπουν το σεμινάριο θα γίνει διαδικτυακά.

Το Όνειρο σήμερα

Το κείμενο που ακολουθεί αποτελεί περίληψη της εισήγησης που έγινε στο πλαίσιο των επιστημονικών συναντήσεων της ΕΕΨΨ και περιελάμβανε σχόλια για την κατανόηση, τη λειτουργία και τη χρησιμότητα του ονείρου στην ψυχαναλυτική εργασία. Η εργασία βασίστηκε στο άρθρο του Schneider (2010) για τη σύγκριση της εργασίας του Βιον και του Freud για τα όνειρα και στην εργασία της Sandford (2017) για την επιστημολογική και ανθρωπολογική προσέγγιση του ονείρου στον Freud και τον Βιον, υπό την επίδραση της καντιανής φιλοσοφίας.

Στη μελέτη του Schneider «Από την εργασία του ονείρου του Freud στην εργασία του ονειρευέσθαι του Βιον» συγκρίνεται η εργασία του ονείρου που επιτελείται κατά τον ύπνο, σύμφωνα με τον Freud με την ονειρική εργασία που επιτελείται συνεχώς στον ύπνο και στο ξύπνιο, κατά τον Βιον.

Ο Freud πίστευε ότι ονειρευόμαστε μόνο στον ύπνο, όταν προκύπτει ελευθερία οπτικής αναπαράστασης των παραγώγων του απωθημένου, ύστερα από τη μείωση της φλογοκρισίας και την αποσύνδεση του νου από τις εκούσιες κινήσεις. Η εργασία του ονείρου μεταφράζει το ασυνείδητο, λανθάνον περιεχόμενο (όπως παιδικούς φόβους, συγκρούσεις και επιθυμίες που είναι απροσπέλαστα στο συνειδητό) σε έκδηλο περιεχόμενο. Ακολουθεί τους κανόνες της συμπύκνωσης, της μετάθεσης και μεριμνά για την αναπαραστασιμότητα. Το όνειρο περιέχει μια μεταγραφή των ονείρων-σκέψεων σε έναν άηλο τρόπο έκφρασης και έγκειται στην δραστηριότητα του αναλυτή να διακρίνει τους χαρακτήρες και τους συντακτικούς νόμους συγκρίνοντας το πρωτότυπο με τη μετάφραση. 'Οι σκέψεις είναι άμεσα κατανοητές μόλις εμείς [ως αναλυτές] τις μάθουμε'. Με αυτή τη δήλωση ο Freud υπογραμμίζει τον πρωταρχικό ρόλο του αναλυτή στην ερμηνεία των ονείρων του ασθενούς, υποβαθμίζοντας τον ρόλο του ασθενούς στην ερμηνεία των ονείρων του.

Για τον Βιον, η ψυχανάλυση αναφέρεται κυρίως στο έργο της ερμηνείας των γεγονότων, των πρώτων αισθητήριων εντυπώσεων - των στοιχειωδών «γεγονότων» και όχι στο έργο της ερμηνείας των ονείρων, καθώς τα όνειρα καθαυτά είναι ο τρόπος με τον οποίο έχουμε ερμηνεύσει τα γεγονότα, ο τρόπος δηλαδή που έχουμε ήδη σκεφτεί με επιτυχία τη συναισθηματική μας εμπειρία.

Ο Βιον χρησιμοποιεί την έννοια της λειτουργίας άλφα για να νοηματοδοτήσει το όνειρο. Η λειτουργία άλφα είναι ένα σύνολο διαδικασιών που μετασχηματίζει τις εμπειρίες των αισθήσεων (στοιχεία βήτα) -τα οποία σχετίζονται με μια συναισθηματική εμπειρία- σε στοιχεία άλφα. Τα στοιχεία άλφα μπορούν να εμφανιστούν ως εικόνες σε όνειρα και να δώσουν στο νου υλικό που θα δημιουργήσει τις σκέψεις του ονείρου, ώστε να δώσει στα συναισθηματικά προβλήματα μια συμβολική μορφή, την οποία και μπορεί κάποιος να σκεφτεί/ ονειρευτεί. Οι «σκέψεις του ονείρου» αναφέρονται δηλαδή ως το προϊόν του μετασχηματισμού των στοιχείων άλφα.

Ο Βιον υποστηρίζει ότι η διαταραχή της σκέψης και η σύγχυση στον ασθενή με ψύχωση σχετίζονται με την αδυναμία του να ονειρευτεί. Οι ασθενείς αυτοί δεν μπορούν να διακρίνουν μεταξύ συνειδητής και ασυνείδητης εμπειρίας, να διαφοροποιήσουν ένα πραγματικό γεγονός από μια ψευδαισθηση, μια φαντασία ή ένα όνειρο και ως εκ τούτου τα όνειρά τους δεν είναι μορφές γνήσιας σκέψης και δεν βοηθούν στη ψυχική τους ανάπτυξη. Ο Βιον υπογραμμίζει emphatically ότι σε κάθε προσωπικότητα υπάρχει ένα μέρος που λειτουργεί με ψυχωτικό τρόπο, που κυριαρχείται δηλαδή από στοιχεία βήτα/ ψευδαισθήσεις. Αυτή η σύλληψη του Βιον υπονοεί ότι σε κάθε όνειρο, ακόμη και του πλέον υγιούς ατόμου, υπάρχουν

στοιχεία άληφα, που αφορούν στο γνήσιο όνειρο αληιά και αμεταβόλιστα στοιχεία βήτα που λειτουργούν ως ψευδαισθήσεις και για τα οποία ούτε ο ασθενής, ούτε ο αναλυτής έχουν συνειρμούς. Μην ονειρεύσιμες ονειρικές σκέψεις παραμένουν ως αποσχισμένοι θύλακες ψύχωσης, ψυχοσωματικής νόσου, ως θύλακες αυτισμού ή εθισμών.

Σε αυτά τα μη όνειρα δεν έχει γίνει ψυχική εργασία. Τα στοιχεία βήτα δεν υφίστανται επεξεργασία, αληιά αποσχίζονται και εκκενώνονται, παραμένουν συναισθηματικές εμπειρίες χωρίς δυνατότητα σκέψης και έτσι το συναισθηματικό πρόβλημα δεν μπορεί να επιλυθεί, διότι η εκκένωση δεν είναι ποτέ πλήρης. Παραμένοντας, πιέζουν ωστόσο, το ψυχωτικό μέρος για συνεχή εργασία κατανόησης που όμως δεν είναι δυνατή, με αποτέλεσμα το περιεχόμενο (οι σκέψεις του ονείρου) να κατακλύζουν και να καταστρέφουν τον περιέκτη (στη συγκεκριμένη περίπτωση το όνειρο).

Ο Βιον απομακρύνεται από τον Freud, λέγοντας ότι δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ της ασυνείδητης επεξεργασίας της εμπειρίας, ενώ είμαστε ξύπνιοι ή ενώ κοιμόμαστε. Πάντοτε ονειρευόμαστε τη συναισθηματική μας εμπειρία.

Ο Freud, αντιθέτως, πιστεύει ότι το ασυνείδητο δεν είναι σε θέση να κάνει πραγματική σκέψη, βασισμένη στη δευτερογενή διαδικασία και η «εργασία του ονείρου» γίνεται για να διασφαλίσει τον ύπνο, προστατεύοντας το συνειδητό από την επιστροφή του απωθημένου.

Ο Βιον πιστεύει ότι οι ασθενείς που φέρνουν τα όνειρά τους στον αναλυτή έχουν ήδη επιτελέσει ψυχική εργασία με την πράξη της παραγωγής του ονείρου. Οι ασθενείς φέρνουν τα όνειρά τους στους αναλυτές, όχι για να ερμηνευτούν, αληιά για να συνεχίσουν να ονειρεύονται με τον αναλυτή τους τις πλευρές του ονείρου που δεν μπόρεσαν να ονειρευτούν μόνοι τους. Ο Βιον ένιωθε ότι η Φροϋδική θεωρία για το συνειδητό ήταν ατελής και πρότεινε ότι «το συνειδητό και το ασυνείδητο που παράγονται ταυτόχρονα λειτουργούν σαν να ήταν σε αμφίδρομη επικοινωνία και έτσι είναι σε θέση για διόρθωση και αυτοέλεγχο».

Ο Freud χρησιμοποιεί συχνά ως υπόδειγμα τον Ιωσήφ, τον γιο του Ιακώβ που τα αδέρφια του τον πούλησαν από φθόνο σε Αιγύπτιο άρχοντα για να απαληλαγούν από αυτόν. Ο Ιωσήφ ερμήνευε όνειρα, με κορυφαίο το όνειρο του Φαραώ σχετικά με τις παχιές αγελάδες που τις έφαγαν οι ισχνές αγελάδες. (S.E. IV: σελ. 96 και 333 και 483)

Μια προσωπική μου πρόταση αφορά την ιδέα ότι το βιβλικό πρόσωπο που θα μπορούσε να αποτελεί το υπόδειγμα του Βιον, είναι ο Δανιήλ (Παλαιά Διαθήκη, Δανιήλ: 2, 1-49). Αυτός ήταν επίσης Εβραίος αιχμάλωτος, αληιά στην Βαβυλώνα. Ο βασιλιάς Ναβουχοδονόσορας μια μέρα ξύπνησε με αγωνία από ένα όνειρο που δεν το θυμόταν. Ζήτησε από τους σοφούς του να του πουν ποιο ήταν το όνειρο και ποια η ερμηνεία του. Επειδή κανένας δεν μπορούσε να ανταποκριθεί, ο βασιλιάς άρχισε να εκτελεί τους σοφούς, μέχρι που ο Δανιήλ πρότεινε να του δώσει τρεις μέρες διορία, ώστε να προσευχηθεί στο θεό του και να του απαντήσει. Πράγματι, μετά από τρεις ημέρες προσευχής και νηστείας, ο Δανιήλ αφηγείται στον Βασιλιά το όνειρο: «Είδες την εικόνα ενός αγάλματος που η κεφαλή του ήταν χρυσή, ο θώρακας ασημένιος, τα πόδια χάλκινα και οι πατούσες από χώμα και σίδηρο. Ήρθε τότε μια πέτρα μικρή από ένα βουνό έπεσε πάνω στα πόδια του αγάλματος και αυτό συντρίφτηκε όλο». Η σημασία του ήταν ότι: «Το άγαλμα παριστάνει τη βασιλεία, το χρυσό κεφάλι είναι ο ίδιος, το ασημένιο είναι η βασιλεία που θα ακολουθήσει, το χάλκινο η επομένη και στο τέλος η πέτρα είναι ο Χριστός που θα γκρεμίσει τα βασίλεια του κόσμου τούτου!».

Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ο βασιλιάς έρχεται αντιμέτωπος με άγχος αφανισμού που αδυνατεί να εμπεριέξει το όνειρο, ενώ ο Δανιήλ συντονίζεται μαζί του σε μια εμπειρία Ο-κατά Βιον- και συλλογικά λαμβάνει το όνειρο και τη σημασία του.

Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι ο Freud ερμηνεύει το σύμβολο του ονείρου του ασθενή που δεν μπορεί μόνος του να καταλάβει (παχιά αγελάδα κτλ.), ενώ ο Βιον μιλά για το όνειρο που δεν θυμάται ή δεν βλέπει ο ασθενής, διότι δεν αντέχει να το σκεφτεί. Έτσι καλείται ο αναλυτής να το σκεφτεί πρώτος και μετά να το ονειρευτεί ο ασθενής.

Τέλος θα κάνουμε μια επιγραμματική αναφορά στο άρθρο της Sandford που συνδέει την θεωρία του Φρόιντ και του Βιον για το όνειρο δίνοντας έμφαση στην επίδραση της φιλοσοφίας του Κάντ στην ψυχαναλυτική σκέψη. Προτείνεται ότι η θεωρία του Φρόιντ έχει πολλή κοινά με του Βιον και διατυπώνεται μια αντίφαση μέσα στο κείμενο του Freud. Από τη μια πλευρά, την έκδηλη, ο Freud πιστεύει ότι η εργασία του ονείρου και η σκέψη στο ξύπνιο διαφέρουν απολύτως. Από την άλλη, τη λανθάνουσα, το συμπέρασμα που προκύπτει από το βιβλίο Η ερμηνεία των ονείρων είναι ότι η διερεύνηση του ασυνειδήτου γίνεται κάθε στιγμή της ζωής, καθώς μελετούμε τα λόγια, τις παραπραξίες, τις ψυχικές άμυνες και τα συμπτώματα. Η Sandford θεωρεί ότι αυτή η αντίφαση οφείλεται στην σύγκρουση μεταξύ της επιστημολογικής και ανθρωπολογικής πλευράς του βιβλίου.

Συμπερασματικά η Sandford θεωρεί ότι ο Βιον διαφοροποιείται από τον Freud, αλλά ότι αυτή η διαφοροποίηση βασίζεται στα κείμενα του ίδιου του Freud. Ο Freud πχ. σημειώνει ότι το όνειρο σχηματίζεται στο ασυνείδητο και έχει μια πορεία παιδιονδρόμησης προς το αντιληπτικό σύστημα (και όχι προς το προσυνειδητό). Έτσι, τα όνειρα περιγράφονται ως οι ψευδαισθησιακές αναβιώσεις των αντιληπτικών εικόνων. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι αυτή η διατύπωση παραπέμπει στα στοιχεία βήτα. Καταλήγει δε ότι και στον Freud «η εργασία του ονείρου» γίνεται και την ημέρα υπό την έννοια ότι εκφράζει την δραστηριότητα του ασυνειδήτου ημέρα και νύχτα. Σε αυτό το ανθρωπολογικό δεδομένο ο Βιον προσθέτει την δική του προσέγγιση για το ονειρεύεσθαι, ως τον θεμελιώδη τρόπο, με τον οποίο η ψυχή επεξεργάζεται τη συναισθηματική εμπειρία, κάτι που δεν απασχόλησε τον Freud. Με τον τρόπο του επομένως ο Βιον αποστασιοποιείται από τον Freud και δημιουργεί με την θεωρία του για το ονειρεύεσθαι και τη λειτουργία άλφα μια νέα μεταψυχολογία.

Βιβλιογραφία

Freud S. (1900). *The interpretation of dreams*. S.E. IV & V.
Sandford St. (2017) “Freud, Bion and Kant: Epistemology and anthropology”. In: *The Interpretation of Dreams, The International Journal of Psychoanalysis*, 98:1, 91-110
Schneider J. (2010). From Freud’s dream-work to Bion’s work of dreaming: The changing conception. *Int J Psychoanal.* 91(3):521-40.

Κώστας Εμμανουηλίδης
Ψυχίατρος, Ψυχαναλυτής,
Τακτικό μέλος της ΕΕΨΨ

Όψεις του μαζοχισμού στην ψυχαναλυτική θεωρία και κλινική πρακτική

Οι πρώτες σκέψεις του Freud για τον σαδομαζοχισμό καταγράφονται το 1905 στην πρώτη έκδοση των Τριών Δοκιμών για την θεωρία της Σεξουαλικότητας και επικεντρώνονται στην μάλλον απλή και προφανή αλήθεια ότι η σεξουαλικότητα του άνδρα «περιέχει» περισσότερη επιθετικότητα.

Έτσι, σε σχέση με την ανδρική σεξουαλικότητα, ο σαδισμός έμοιαζε να προηγείται του μαζοχισμού, αλλά ο Freud ήταν πολύ οξυδερκής για να αποδεχθεί αυτό το φαινόμενο - πολύ πριν αντιληφθεί ότι ο Μαζοχισμός, όχι ο σαδισμός, ήταν πρωτογενής και ερωτογενής. Το 1905 είχε ήδη πει ότι η αντιθετική διαφορά μεταξύ σαδισμού και μαζοχισμού δεν οφείλεται μόνο στην επιθετικότητα, αλλά και στην αμφισεξουαλικότητα: έτσι απαραίτητως ο σαδιστής και ο μαζοχιστής είναι ένα και το αυτό πρόσωπο.

Το ισχυρό από κάθε άποψη μεταψυχολογικό κείμενο του 1915 πάνω στα πεπωμένα των ενορμήσεων δίνει νέες προοπτικές που λίγο μετά ο Freud θα αναπτύξει σε μια αυθεντική θεωρία για τον σαδομαζοχισμό. Εδώ τον συνδέει στενά με την προγεννητική πρωκτικότητα, αλλά η σύνδεσή του με την Οιδιπόδεια φαντασίωση έρχεται στο κείμενο του 1919, «Χτυπούν ένα παιδί». Σ' αυτό διερευνά την παγκόσμια αλλά ασυνείδητη αίσθηση ενοχής και προετοιμάζει τις βασικές έννοιες από τις οποίες θα ξεπηδήσει, πέντε χρόνια μετά, η υπόθεση πάνω στην ανθρώπινη «ανάγκη για τιμωρία»: Το Οικονομικό Πρόβλημα του Μαζοχισμού (1924) ξανασυζητά τον «ερωτογενή μαζοχισμό» του 1905, που είναι πλέον «πρωτογενής», με τη σφοδρή επιθυμία του πόνου, για να υπογραμμίσει τους άηλους δύο τύπους. Τον «γυναικείο μαζοχισμό» που τον αντιλαμβάνεται ως τον λιγότερο μυστηριώδη, και κυρίως τον «ηθικό μαζοχισμό», κατά το πλείστο ασυνείδητο, ένα είδος ενόρμησης προς την αποτυχία, που ο Freud αναλύει με εκπληκτική πειστικότητα. Το οικονομικό πρόβλημα στο μαζοχισμό έγκειται στο ότι στη μαζοχιστική εμπειρία «η αρχή της ευχαρίστησης μοιάζει να παραλύει και ο φύλακας της ψυχικής μας ζωής ...να είναι ναρκωμένος» (αρχή της νιρβάνα/ενόρμηση θανάτου). Είναι σημαντικό ότι το κείμενο για το οικονομικό πρόβλημα του μαζοχισμού, του 1924, βρίσκεται στη σειρά των κειμένων της μεγάλης μεταψυχολογικής στροφής στη σκέψη του, αυτήν του 1920, με το Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης, όπου εισάγει την ενόρμηση θανάτου και λίγο καιρό μετά, το Εγώ και το Αυτό όπου εισάγει τη δομική θεωρία για το ψυχικό όργανο. Η σύνδεση δεν είναι μόνο χρονική, καθώς ο ηθικός μαζοχισμός συνδέεται με την ενόρμηση θανάτου αλλά και με ποιότητες που αφορούν την σχέση των τριών δομικών στοιχείων δηλαδή του Αυτό του Εγώ και του Υπερεγώ. Αποδίδει τον μαζοχισμό στο Εγώ και τον σαδισμό στο Υπερεγώ. Προφανώς εδώ ο Μαζοχισμός χάνει την καθαρά ενορμητική του διάσταση των προηγούμενων κειμένων, καθώς όπως ο ίδιος αναφέρει, αν και όχι με έμφαση, περισσότερο εν παρόδω, ήδη από το κείμενο του 1905, «η κλινική ανάλυση των ακραίων περιπτώσεων μαζοχιστικής διαστροφής δείχνει ότι ένας μεγάλος αριθμός παραγόντων (όπως το σύμπλεγμα ευνουχισμού και η αίσθηση ενοχής) έχουν συνδυαστεί για να μεγεθύνουν και να καθηλώσουν την αρχική παθητική σεξουαλική συμπεριφορά» (σελ. 158). Αυτή η επικαθοριζόμενη και περίπλοκη φύση του μαζοχισμού είναι κάτι που διαρκώς υπάρχει στη σκέψη του Freud.

Παραλαμβάνοντας αυτήν την πλούσια κληρονομιά, όλες οι επόμενες γενιές ψυχαναλυτών, όλων των σχολών και γραμμών σκέψης, διέυρυναν την έννοια του μαζοχισμού, αποδίδοντάς του ιδιαίτερα σημαντική θέση στην ψυχοπαθολογία. Ενδεικτικά, από

τους κλασσικούς ο Nacht (1938) εισάγει την σύνδεση ανάμεσα στον μαζοχισμό και τις ενορμήσεις της ζωής, ο Berliner και ο Brenner διερευνούν τον μαζοχισμό σε σχέση με το αντικείμενο· ο Laplanche και ο Grossman, μελετούν την σχέση του μαζοχισμού με τη σεξουαλικότητα και την επιθετικότητα από την λακανική οπτική. Σε σχέση με την διαστροφή αξιομνημόνευτα είναι τα κείμενα των Grunberger, Shengold και Novick. Με το θέμα του πθικού μαζοχισμού θα ασχοληθούν οι Anna Freud, Fenichel, Theodor Reik, Stanley Coen (1992). Για τον γυναικείο μαζοχισμό, υπάρχουν τα κλασσικά για το θέμα κείμενα των Helene Deutsch, Annie Reich, Marie Bonaparte της Chasseguet-Smirguel και πολλών άλλων. Δεν μπορούν να παραλειφθούν ονόματα όπως της Betty Joseph με το *Addiction to Near Death*, του Otto Kernberg, με το *Clinical Dimensions of Masochism*. Τέλος, τα βασικά κείμενα του Benno Rosenberg που αναφέρεται στην όψη του μαζοχισμού ως φύλλακα της ζωής καθώς και του André Green που επιχειρεί να διαφοροποιήσει με σαφήνεια τον αρνητικό ναρκισσισμό από τον μαζοχισμό καθώς γι' αυτόν, ο τελευταίος είναι πάντα μια κατάσταση που συνεπάγεται πόνο και η αναζήτησή του είναι μια οδός επιβίωσης.

Οι περισσότεροι αναλυτές απορρίπτουν την ιδέα της ύπαρξης μιας ενόρμησης θανάτου και συνακόλουθα την έννοια του πρωταρχικού Μαζοχισμού, όμως δέχονται την συγγενή έννοια του ερωτογενούς.

Σε κάθε περίπτωση η έννοια στη σκέψη του Freud διατηρεί την σεξουαλική διάσταση του μαζοχισμού. Πάντως πολλοί μετέπειτα ψυχαναλυτές αναφέρονται σε μια αποσεξουαλικωποιημένη μορφή. Αυτό επιτείνει την σύγχυση στη χρήση του όρου.

Πραγματικά ο μαζοχισμός είναι μια κόκκινη κλωστή που συνυφαίνεται σχεδόν σε όλο το φάσμα από την νευρώση και τη διαστροφή μέχρι τον ναρκισσισμό, τις οριακές καταστάσεις, την ψυχοσωματική εκτροπή και βέβαια την ψύχωση. Επίσης συνόδεψε την φροϋδική μεταψυχολογία και κλινική σε όλες τις εξελίξεις και αναθεωρήσεις τους.

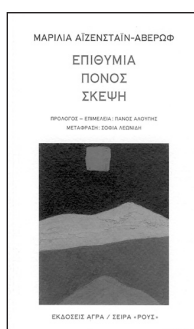
Η ΕΕΨΨ διοργανώνει το σεμινάριο για το μαζοχισμό φιλοδοξώντας να αναδείξει τις διάφορες πτυχές του, την εμπλοκή του στις ψυχοπαθολογικές οντότητες και στην κλινική πράξη. Ο Μαζοχισμός είναι πανταχού παρών στον ανθρώπινο ψυχισμό και μπορεί να γίνει μια πανίσχυρη αντίσταση στη θεραπεία. Πέραν του μεγάλου θεωρητικού ενδιαφέροντος της έννοιας, που γίνεται εμφανής από τον όγκο της βιβλιογραφίας και την σημαντικότητα των συγγραφέων που ασχολήθηκαν με αυτήν, είναι σαφές και το τεράστιο κλινικό της ενδιαφέρον.

(Ένας άηλος σημαντικός στόχος μας είναι να διασαφηνίσουμε, όσο αυτό είναι εφικτό, κάποια σύγχυση που υφίσταται στη χρήση του όρου, με τις πολλές και διάφορες μορφές του και την κάποιες φορές λανθασμένη ταύτιση του όρου με τον πόνο ή γενικώς καταστάσεις ταλαιπωρίας. Αυτή η «κατάχρηση» όταν δεν αποδεικνύεται δυναμικά ή μεταψυχολογικά είναι κατά τη γνώμη μας παραπλανητική και δυσκολεύει την μεταξύ μας επικοινωνία).

Στο σεμινάριο (υπεύθυνοι του οποίου είναι οι Γρ. Μανιαδάκης, Στ. Τουρνής και Π. Χατζητάσκος) διδάσκουν οι Κ. Εμμανουηλίδης, Χ. Καραμανωλάκη, Κ. Ταϊφανίδης, Στ. Τουρνής, Γ. Χαλικιά και Π. Χατζητάσκος.

Σταμάτης Τουρνής
Ψυχίατρος, Ψυχαναλυτής
Διδάσκων μέλος ΕΕΨΨ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΜΑΡΙΛΙΑ ΑΙΖΕΝΣΤΑΪΝ-ΑΒΕΡΩΦ *Επιθυμία Πόνος Σκέψη* Εκδόσεις ΑΓΡΑ

Το βιβλίο της Μαρίλιας Αϊζενστάιν-Αβέρωφ, *Επιθυμία, Πόνος, Σκέψη*, των εκδόσεων ΑΡΜΟΣ (2019), πραγματεύεται το θέμα του πρωτογενούς ερωτογενούς μαζοχισμού, ως φύλλακα και εγγυπητή της ζωής, ένα θέμα όχι

ιδιαίτερα διαδεδομένο στην Αγγλόφωνη ψυχαναλυτική κοινότητα. Η συγγραφέας, στα επτά κεφάλαια του βιβλίου, για να τεκμηριώσει τις απόψεις της δανείζεται στοιχεία από την ψυχαναλυτική θεωρία και ιδιαίτερα την Ψυχοσωματική του Παρισιού, τα πλεγόμενα των ασθενών της καθώς και από φιλοσοφικά κείμενα, ενώ θεωρεί την λογοτεχνία ως πηγή κλινικών γνώσεων.

Η ιδέα του πρωτογενούς ερωτογενούς μαζοχισμού, αναφέρθηκε για πρώτη φορά από τον Freud (1924) στην προσπάθειά του να εξηγήσει τα πεπρωμένα της αρχής της ευχαρίστησης. Η συγγραφέας, κάνοντας συνεχείς αναφορές στο έργο του Freud, συνδυάζει τις ιδέες του Freud με εκείνες των Benno Rosenberg και Michel Fain, που έδωσαν έμφαση στη σημασία της έλλειψης του πρωτογενούς ερωτογενούς μαζοχισμού, ενώ για την ίδια τη συγγραφέα το ζήτημα του μαζοχισμού «αποτελεί τον ομφαλό της ψυχαναλυτικής θεωρίας».

Ως πρωτογενής ερωτογενής μαζοχισμός ορίζεται «το απομεινάρι και μάρτυρας μιας φάσης σχηματισμού, απ' την οποία προκύπτει η μείξη των δύο εννοήσεων: του Έρωτα και του θανάτου» (σελ. 31). Πρόκειται για μια κατάσταση ανθεκτικότητας που βασίζεται στην ψευδαισθητική ικανοποίηση της αναμονής (μαζοχιστική επένδυση του στήθους) και μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια κατάσταση ευχάριστης παθητικότητας. Έτσι, ο «μαζοχισμός ως φύλλακα της ζωής», έχει απαρτιωτικές ιδιότητες, και δεν είναι ούτε αντώνυμο ούτε συμπληρωμα-

τικό του μαζοχισμού (κατά τον Deleuze, σελ. 41). Για τον λόγο αυτό ο ερωτογενής μαζοχισμός μας επιτρέπει να αντέχουμε και να ελπίζουμε, (σελ. 29 & 40) καθώς επίσης και να διατηρούμε την ικανότητα επένδυσης σε προσδοκίες, σκέψεις και επιθυμία.

Η θέση της είναι ότι «αυτός που μοιάζει να αναζητά τον πόνο πάσχει στην πραγματικότητα από ένα έλλειμμα πρωτογενούς μαζοχισμού» (σελ. 30), ενώ «ο ανοκλήρωτος μαζοχισμός προωθεί επαναληπτικά την ανάδειξη του δευτερογενούς μαζοχισμού λόγω του θεμελιακού ελλείματος» (σελ. 14). Έτσι λοιπόν, ο δευτερογενής μαζοχισμός στην ουσία είναι μια «επαναστροφή του σαδισμού πάνω στον εαυτό» (σελ. 40) κάτι με το οποίο συμφωνούσε και ο Freud. Επίσης, διαφοροποιεί τον πθικό μαζοχισμό που προέρχεται από το εγώ με την ενοχή που προέρχεται από το υπερεγώ.

Για να τεκμηριώσει την θεωρία της περί ερωτογενούς μαζοχισμού ξεκινά από το σώμα και τις εννοήσεις. Η ενόρμηση εκφράζεται μέσα από την σωματική διέγερση. Όταν αυτή η διέγερση ψυχοποιείται εκφράζεται μέσα από το συμβολικό σκέπτεσθαι. Έτσι λοιπόν, ορίζει ως σκέψη ως την «απόληξη μιας διαδικασίας που ξεκινά από το ίδιο το σώμα..., [οπότε η] σκέψη είναι... πράξη σαρκός» (σελ. 20 & 130). Διαφοροποιεί την ανάγκη από την επιθυμία και επιπλέον αναφέρει ότι η ψυχική επεξεργασία είναι το μέσον που επιτρέπει το πέρασμα από την ανάγκη προς την επιθυμία (σελ. 68). Αναφέρει, ότι η επιθυμία είναι «μαζοχιστικής υφής», υπό την έννοια «ότι προϋποθέτει την ψυχική διεργασία, την αναμονή και την τοποθέτηση κάθε δράσης σε λανθάνουσα κατάσταση» (σελ. 83). Είναι όμως και ο θεμέλιος λίθος του ψυχικού έργου και της σκέψης (σελ. 133). Σε ότι αφορά δε στη σκέψη, κεντρική συνισταμένη του βιβλίου της -που αναλύει διεξοδικά στα κεφάλαια 5 & 6 τόσο ως προς το πως δημιουργείται η σκέψη όσο και πως καταστρέφονται οι διαδικασίες της σκέψης-, την διαφοροποιεί από την ψυχική λειτουργία, παρόλο που μπορεί να

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

υπάρχει αλληλεπικάλυψη. Η ψυχική λειτουργία, εξαρτάται πρωτίστως από τη «μπτέρα, δημιουργό της διασυνδεδετικής διεργασίας» (σελ. 133), αυτό που ο Green είχε αποκαλέσει «πλαισιωτική δομή της μπτέρας».

Επίσης, αναφορικά με το σκέπτεσθαι, δίνει έμφαση στην λειτουργία της άρνησης ως προϋπόθεση της ανεξαρτησίας της σκέψης, στην διχοτόμηση που είναι ενάντια στην αντίληψη, καθώς και στην «διαστροφή» της μετουσίωσης η οποία συντελεί στην διαμόρφωσης ενός καθεστώτος από-αντικειμενοποίησης που ακολουθείται από μια από-υποκειμενοποίηση (σελ. 175).

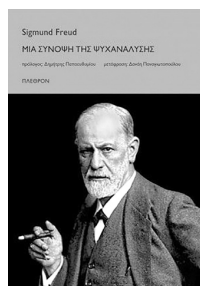
Στην κλινική διαδικασία, η εφαρμογή του πρωτογενούς ερωτογενούς μαζοχισμού, στην θετική της διάσταση φαίνεται στην επένδυση τόσο στην αίσθηση της αναμονής όσο και της ικανοποίησης κατά την μεταβίβαση, ενώ στην αρνητική του διάσταση, ο κλινικός μαζοχισμός συσχετίζεται με την αρνητική θεραπευτική αντίδραση. Αναφέρει αρκετά ενδιαφέροντα κλινικά παραδείγματα, ιδωμένα κυρίως από την σκοπιά της Ψυχοσωματικής, και αναλύει διεξοδικά την ινομυαλγία την οποία θεωρεί ως κατ' εξοχήν χαρακτηριστικό του «γυναικείου μαζοχισμού».

Από μία άλλη σκοπιά, η συγγραφέας, έχοντας ως βάση το έργο του Α. Green και ιδιαίτερα τον αρνητικό ναρκισσισμό, συνδέει τα ελλείματα του ναρκισσισμού με την αποτυχία του πρωτογενούς ερωτογενούς μαζοχισμού και θεωρεί ότι υπάρχει μια οικονομική διαβάθμιση ναρκισσισμού/μαζοχισμού (σελ.111).

Στο Επιθυμία, Πόνος, Σκέψη, η Μαρίλια Αϊζενστάιν-Αβέρωφ, αναδεικνύει την πολυπλοκότητα της σκέψης της τόσο ως προς τις θεωρητικές της προσεγγίσεις όσο και το βάθος της κλινικής της δουλειάς. Η περιγραφή της ιστορικής εξέλιξης του πρωτογενούς ερωτογενούς μαζοχισμού ως φύλακα της ζωής παρόλες τις προκλήσεις και δυσκολίες που μπορεί να παρουσιάσει στους αναλυτές που δεν είναι εξοικειωμένοι με τον τρόπο της σκέψης της, μπορεί να εμπλουτίσει την θεωρητική κατανόηση και τεχνική του κάθε αναλυτή.

Γεωργία Χαλκιά

Ph.D, Ψυχολόγος, Ψυχαναλύτρια, Τακτικό Μέλος της ΕΕΨΨ

SIGMUND FREUD

Μια σύνοψη της ψυχανάλυσης (προφ. Δημήτρης Παπαευθυμίου, μτφρ. Δανάη Παναγιωτοπούλου)

Εκδ. ΠΛΕΘΡΟΝ, 2017

«Η μια μέρα στο σπίτι σας στο Παρίσι επανέφερε την καλή μας διάθεση και την αίσθηση της αξιοπρέπειας». Επιστολή του Freud στη Μ. Βοναπάρτη 08.6.1938

Ιδού, λοιπόν, μπροστά μας σε εκατόν δέκα σελίδες, μια συνοπτική αποτύπωση της επανάστασης που προκάλεσε ο Freud στην ιστορία των ιδεών. Το κείμενο αυτό, το οποίο εκδόθηκε μετά το θάνατό του, γράφτηκε το 1938, στο λικόφως της ζωής του κι ενώ βρισκόνταν πρόσφυγας στο Λονδίνο, επιβαρυσμένος κατά πολύ από την ασθένεια.

Το Μια σύνοψη της ψυχανάλυσης, νομίζουμε ότι δεν είχε την πρόθεση να ανταγωνιστεί το προϋπάρχον συγγραφικό έργο του ίδιου του μεγάλου στοχαστή, στο πλαίσιο του οποίου διεξοδικά παρουσίαζε τις ιδέες του (κάτι παρόμοιο άφηλαστε, σημειώνει ο ίδιος ο Freud στον πρόλογο του βιβλίου Εισαγωγή στην ψυχανάλυση). Θα λέγαμε ότι μάλλον επιχειρεί μια ολιστική συνεκτική προσέγγιση, καθώς με αξιοσημείωτη ικανότητα συμπύκνωσης επιλέγει να σταθεί σε κομβικά σημεία της θεωρίας και της πρακτικής της ψυχανάλυσης.

Το βιβλίο έχει τρία μέρη. Το πρώτο, με τίτλο Η φύση του ψυχικού, αποτυπώνει με ενάργεια ένα μοντέλο ψυχικής λειτουργίας, επαναβεβαιώνοντας τη στήριξη της ψυχαναλυτικής σκέψης στην παιδική σεξουαλικότητα και τις ενορμήσεις: τη libido και την ενόρμηση θανάτου (αξίζει να σημειωθεί ότι εδώ η ενόρμηση θανάτου ορίζεται ως κίνηση αποσύνδεσης). 'Αυτή η συνέργεια και η εναντίωση των δύο θεμελιωδών ενορμήσεων αποδίδει την πολυχρωμία των εκφάνσεων της ζωής' -γράφει τόσο χαρακτηριστικά- χωρίς να παραλείψει να αναφερθεί για ακόμη μια φορά στον Εμπεδοκλή. Ενσωματώνει τη Δεύτερη Τοπική

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

στην Πρώτη και τέλος συνοψίζει με σταθερότητα τις βασικές θεωρητικές θέσεις αναφορικά με τη δυνατότητα πρόσβασης στο ασυνείδητο, μέσω των ονείρων.

Στο δεύτερο μέρος με τον τίτλο Η πρακτική εργασία περιγράφει την ψυχαναλυτική τεχνική. Στη συνέχεια αναπτύσσει 'μία δοκιμή ψυχαναλυτικής εργασίας' στο πεδίο των νευρώσεων, εξετάζοντας, μεταξύ άλλων, τους τρόπους διαμόρφωσης της σχέσης οιδιποδείου συμπλέγματος και συμπλέγματος ευνοχισμού στο αγόρι και στο κορίτσι.

Τέλος, το τρίτο μέρος με τίτλο Το θεωρητικό κέρδος συζητά τη σχέση της ψυχικής σκευής με τον εξωτερικό κόσμο (θίγοντας υπό το φως αυτής της σχέσης, τα ζητήματα της ψύχωσης και του φειχισμού) και στοχάζεται για το σχηματισμό και τη λειτουργία του Υπερεγώ. Καθώς ο Freud, διαμορφώνοντας τη θεωρία του ασυνείδητου, απελευθέρωσε την Ψυχολογία από την 'αβάσταχτη ελαφρότητα' των φαινομενολογικών προσεγγίσεων, οπωσδήποτε αναγνωρίζει ως θεωρητικό κέρδος το ότι 'έχουμε βρει τα τεχνικά μέσα για να γεμίσουμε τα κενά που αφήνουν τα φαινόμενα της συνειδητότητάς μας'.

Στην εμπειριστατωμένη αυτή επισκόπηση των βασικών ψυχαναλυτικών θέσεων ο Freud επανέρχεται σε θέματα που τον απασχολούν σ' όλο του το έργο. Θέτει το επιστημολογικό ζήτημα, υποστηρίζοντας ότι η ψυχανάλυση είναι επιστήμη και μάλιστα φυσική, διαφοροποιούμενη ωστόσο, από τις άλλες, στο βαθμό που το επιστημονικό της αντικείμενο είναι η ίδια η ψυχική σκευή. Αναγνωρίζει τη βαρύτητα της σημασίας του βιολογικού, όπως για παράδειγμα τη δυαδικότητα των φύλων που δεν μπορεί να αναχθεί σε κάτι άλλο και σταθερά μας υπενθυμίζει τις φυλογενετικές επιρροές. Τον απασχολεί το ποσοτικό ζήτημα της ενέργειας στην ψυχική σκευή και οι παρατηρούμενες δυσαρμονίες. Παραδέχεται, τέλος, ότι η περιγραφή της ψυχικής σκευής δεν μπορεί να είναι ολοκληρωμένη, αναμένει νέα επιστημονικά δεδομένα για την κατανόηση του ψυχισμού και ελπίζει σε περαιτέρω εμπάθυνση και επεξεργασία της θεωρίας και της κλινικής της ψυχανάλυσης.

Στο σημείο αυτό πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι όπως τονίζει ο Δ. Παπαευθυμίου στον πρόλογο της ελληνικής έκδοσης του βιβλίου, κάποιες επιση-

μάνσεις του Freud στο συγκεκριμένο έργο, έχουν ανοίξει νέα πεδία στη σύγχρονη ψυχαναλυτική διερεύνηση, όπως η επισήμανση η σχετική με τη σωματική έκφραση του ψυχικού υποκειμένου, καθώς και η θέση ότι 'το πραγματικό θα μείνει πάντα μη αναγνωρίσιμο'.

Στο κείμενο είναι ευδιάκριτα τα προσωπικά χαρακτηριστικά της γραφής του, όπως η κομψότητα του λόγου, η ζωντάνια του κειμένου, η απλότητα της γλώσσας που δεν ζημιώνει στο ελάχιστο την πολυπλοκότητα των ιδεών μιας τόσο απαιτητικής επιστημονικής σύνθεσης και βεβαίως ο επαγωγικός τρόπος παρουσίασης των δεδομένων. Και στο έργο αυτό, ο Freud εμμένει στη δέσμευσή μιας βαθιάς ερευνητικής δεοντολογίας, έτσι ώστε, όταν η κλινική δεν απαντά στη θεωρία, να το επισημαίνει, με τη γνωστή επιστημονική του εντιμότητα.

Καθώς το βιβλίο -όπως είναι γνωστό- γράφτηκε κάτω από τον κατακλυσμό της βιαιότητας δίσεκτων καιρών, κάποιος αναγνώστης, διαβάζοντας το, πιθανόν να αναζητούσε απαντήσεις για το αν η ψυχανάλυση ως πράξη θα μπορούσε να περιορίσει την ενόρμηση καταστροφής. Επιλέγουμε να παραθέσουμε τα λόγια του Καστοριάδη ως ένα πιθανό σχόλιο σε μια παρόμοια διερώτηση 'Ως πρακτική-ποιητική δραστηριότητα, η ψυχανάλυση φωτίζει την ιδέα της πράξης και φανερώνει στην περίπτωση του μεμονωμένου ανθρώπου ταυτόχρονα έναν δρόμο προς τη μεταμόρφωση αυτού του όντος και την αυτονομία ως στόχο αυτού του μετασχηματισμού'.

Με το κείμενο αυτό, θα μπορούσε, τέλος, να αναρωτηθεί κάποιος, αν ο Freud στόχευε στο να μύσει τον μη εξοικειωμένο αναγνώστη στην ψυχαναλυτική σκέψη ή στο να 'κατασκευάσει' μια κιβωτό, που θα συμπεριλάβει όλες τις σημαντικές έννοιες που πρέπει να διασωθούν -, 'κτίμα ες αεί'- για την ψυχαναλυτική κοινότητα... Πιθανόν να ισχύουν και τα δύο...

Μαρίνα Δεδούλη

Ψυχολόγος, Πρόεδρος μέλος της ΕΕΨ

Νατάσσα Παναγιωτοπούλου

Κλινική Ψυχολόγος Δρ. ΕΚΠΑ. Ψυχαναλύτρια
Πρόεδρος Μέλος της ΕΕΨ

IFPS. Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ: ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΚΑΙ ΑΛΛΑΓΗ XXI ΔΙΕΘΝΕΣ ΦΟΡΟΥΜ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ

Λισαβόνα, 5-8 Φεβρουαρίου 2020

Το XXI Διεθνές Φόρουμ Ψυχανάλυσης της IFPS (Διεθνούς Ομοσπονδίας Ψυχαναλυτικών Εταιρειών) έγινε φέτος στη Λισαβόνα, με διοργανώτρια την Πορτογαλική Εταιρεία Ψυχανάλυσης και Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας με θέμα: «Η ψυχαναλυτική συνάντηση. Σύγκρουση και αλληλαγή».

Παρά το ότι η ευρύτητα του θέματος επέτρεψε ένα μεγάλο φάσμα προσεγγίσεων, ήταν σαφές η εστίαση των εργασιών σε σύγχρονα, κρίσιμα, κλινικά ή μη ζητήματα. Ενδεικτικά αναφέρουμε θέματα τραπεζιών: Το σώμα στην αναλυτική διαδικασία (με έμφαση στο αισθητηριακό στοιχείο - ομιλία Jo Gondar)· Η ψυχανάλυση και η πόλις: Η ευρύτερη συνάντηση της ψυχανάλυσης με την κοινότητα (με έμφαση στη θέση του ψυχαναλυτή και ως οιονεί «δημόσιου» προσώπου στη σύγχρονη κοινωνία - Juan Flores)· Πλέοντας στο πλαίσιο: όρια της θεραπευτικής σχέσης· Σκέψεις σχετικά με τον αναλυτή ως πρόσωπο· Ο ήχος της σιωπής στην talking cure· Ναρκισσιστικά τραύματα στην ψυχαναλυτική εκπαίδευση.

Ιδιαίτερα αισθητή υπήρξε η επιστημονική παρουσία των εκπαιδευόμενων των Εταιρειών της IFPS, με 12 υψηλού επιπέδου εργασίες (στο πλαίσιο του διαγωνισμού Benedetti-Conci).

Η συμμετοχή της ΕΕΨΨ περιλάμβανε στρογγυλό τραπέζι (‘Η ψυχαναλυτική συνάντηση: από την αντιμεταβίβαση στο όνειρο’, με εργασίες της Χαράς Καραμανωλάκη: «Η ψυχαναλυτική συνάντηση μεταξύ γυναικών-σκέψεις από την οπτική γωνία της αντιμεταβίβασης» και του υπογράφοντος: «Μυθολογίες του μη-όντος: Σκέψεις για τον Ναρκισσισμό και την Έννοια του Αρνητικού»), ομιλία στην παρουσίαση του βιβλίου του Marco Conci “Freud, Sullivan, Mitchell, Bion and the multiple voices of international psychoanalysis” από τον υπογράφοντα, καθώς και εργασία της εκπαιδευόμενης της ΕΕΨΨ Ελένης Φιλιππάκη («Αυτονομία, ψυχική αλληλαγή και το τέλος της ανάλυσης»).

Τα τελευταία συνέδρια της IFPS (Αθήνα 2010, Κάουνας 2014, Νέα Υόρκη 2016, Φλωρεντία 2018) επικείμενα να επικεντρωθούν σε θέματα που απέρρεαν ευθέως από το σύγχρονο κλινικό τοπίο, αλλά και τον παγκοσμιοποιημένο κοινωνικό χώρο (Το ενδοψυχικό και το διυποκειμενικό στοιχείο στην ψυχανάλυση· Τραύμα και βαριά ψυχοπαθολογία· Τρόμος και τρομοκρατία· Μορφές του φόβου, αντίστοιχα). Αυτό ίσως να αποτελεί μέρος μιας διεργασίας για την περαιτέρω αποσαφήνιση του προσανατολισμού της IFPS μέσα στο διεθνές ψυχαναλυτικό στερέωμα, ένα στερέωμα πολυφωνικό αλλά και σε κρίση. Η διεργασία αυτή συνεχίστηκε κατά την άποψή μας και στο Φόρουμ της Λισαβόνας, όπου τέθηκαν με έμφαση τα ζητήματα των όρων και των ορίων της ψυχαναλυτικής κλινικής συνάντησης, έτσι όπως δοκιμάζονται και επαναπροσδιορίζονται από την εισβολή των νέων κλινικών παραδειγμάτων, από τη δυναμική των ραγδαίων αλληλαγών που επιφέρει η κρίση στην κοινωνία, αλλά και από τη διαφαινόμενη διαφοροποίηση στη συνάντηση των ψυχαναλυτών ως ομάδας με ό,τι ονομάζουμε κοινότητα.

Γρηγόρης Μανιαδάκης

Ψυχίατρος, Ψυχαναλυτής

Τακτικό μέλος της ΕΕΨΨ

Συνεκδότης του International Forum of Psychoanalysis